

PERSONALIA

Ярослав Тинченко
(Київ)

ГЕНЕРАЛ ОЛЕКСАНДР ГРЕКІВ: ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І ДОЛЯ

В наші часи ім'ям колишнього військового міністра Української Народної Республіки та командуючого Українською Галицькою армією генерала Грекова названо невеличку затишну вулицю у Львові, на якій розташовується штаб Західного оперативно-територіального командування сучасних Збройних сил України. Це — і все. Багато це, чи мало — і хотілося б розібратися. Олександр Петрович Греків не належав до числа переможців, однак одну яскраву сторінку — Чортківську перемогу УГА в 1919 р., він все ж таки вписав до історії України. Які ще справи генерала можна вважати гідними поваги, та й узагалі — яким був його життєвий шлях? Висвітлити ці питання — і є метою даної роботи.

До сьогодні про генерала Грекова майже нічого не написано. Відомо всього декілька статей, присвячених йому. Три з них були опубліковані в 1919 р. з нагоди призначення генерала командуючим УГА в періодичних виданнях «Україна» (Кам'янець-Подільський, № 31), «Стрілець» (Тернопіль, № 60) та «Український Козак» (Жмеринка, № 43). Ці статті, невеличкі за змістом (у середньому 80–100 рядків), стисло оповідали про військовий шлях Грекова та висловлювали сподівання, що покладалися на нього урядом ЗУНР.

Автором даної публікації у 1993–1995 рр. також було опубліковано три матеріали, присвячені О.Грекову: стислий життєпис («Народна Газета», 1993, № 39), стаття та окремі протоколи допитів Олександра Петровича з його архівно-слідчої справи 1948–1949 рр. («Академія»: Альманах, 1995, Ч. 2), нарис у книзі-збірнику біографій «Українське офіцerstvo: шляхи скорботи та забуття» (К., 1995). Таким чином, життєпис генерала О.Грекова обмежується лише кількома згаданими та деякими іншими публікаціями.

Багато цікавих відомостей про життя Олександра Петровича можна зустріти у спогадах сучасників революції та громадянської війни в Україні 1917–1921 рр. Про нього писали керівники УНР та Української Держави¹, відомі політичні діячі² і військові³. Крім того, у деяких спогадах інших українських діячів можна награтити на побіжні згадки про генерала Грекова. Однак, вони не становлять великої інформаційної цінності.

Згадані відомості стосуються лише діяльності О.Грекова в 1917–1921 рр. Про його попередній військовий шлях там не йдеться. Щоб скласти уявлення про службу Грекова в російській імператорській армії, необхідно звернутися до російської військово-історичної мемуаристики, переважно спогадів, що видавалися білоемігрантами. В Україні у жодній бібліотеці чи приватному зібранні таких видань немає. Тому автору довелося опрацьовувати їх у Державній історичній бібліотеці Російської Федерації та приватних зібраннях російських істориків С.Волкова та О.Дерябіна у Москві.

Під час цієї роботи було виявлено три важливі джерела з життєпису О.Грекова: спогади його однополчан з Лейб-гвардії Єгерського полку, які публікувалися в емігрантському виданні «Егерский Вестник» (Белград, 1924–1939, вийшло 14 номерів), спогади офіцера того ж полку В.О.Камєньського («Военная Быль». — Париж, 1960–1963. — №№ 68, 74, 81) і полковника Е.Е.Шляхтіна, який служив з Грековим під час Першої світової війни («Военная Быль». — Париж, 1972. — № 117–118).

Окремо слід згадати ще одне важливе джерело, яке відображає всі шаблі військової служби Олександра Петровича у російській армії. Це довідник «Список Генерального штаба», який щороку (за винятком 1915–1916 рр.) видавався у Санкт-Петербурзі. У цьому довідникові містяться основні дані про кожного з представників російського Генерального штабу. Стислі біографічні дані Грекова вміщені у довідниках 1906–1914 та 1917 рр. видання.

Одним з головних джерел у висвітленні біографії генерала Грекова є архівні документи, що зберігаються у Російському державному військово-історичному (РДВІА, Москва), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ, Київ) та Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ, Київ).

Архівні документи, що містяться в РДВІА, охоплюють весь період служби О.Грекова у російській армії. Насамперед, це два його послужних списки з фонду аналогічних документів на майже півмільйона офіцерів і генералів російської армії (ф. 409, алфавітний покажчик). У послужних списках відображено сімейний та майновий стан, перелік нагород та посад, які обіймав Греків до 1917 р. Другим за значенням є фонд Гвардійського загону 1914–1917 рр., в якому Олександр Петрович служив начальником штабу 1-ої Гвардійської дивізії (ф. 5304). У справах цього фонду трапляються документи, особисто написані чи підписані Грековим.

У зібранні ЦДАВОУ слід особливо відзначити дві справи з фонду армії УНР 1919 р. (ф. 1078): накази штабу армії УНР за лютий-квітень 1919 р. (стара нумерація — оп. 1, спр. 82) та накази штабу Північної групи того ж часу (спр. 81). За першою справою можна простежити, які накази видавав О. Греків на посаді Наказного Отамана, за другою — як вони виконувалися. Крім того, у різних справах фондів 1075 (війська Центральної Ради), 1076 (армія УНР у 1920 р.) та 1077 (військо Української Держави) можна також знайти поодинокі документи, що стосуються діяльності генерала.

Нарешті, у ЦДАГОУ зберігається архівно-слідча справа О. Грекова 1948–1949 рр. (ф. 263, оп. 1, спр. 62149-ФП), яка велася у Києві співробітниками МДБ УРСР. У 1948 р. колишній генерал Греків був викрадений у Відні, де мешкав, та заарештований органами радянської військової контррозвідки «СМЕРШ», а згодом засуджений до 25 років ув'язнення. У 1956 р. Грекова звільнили та відпустили до Австрії, а вже за часів перебудови реабілітували. Справа ж була передана з Державного архіву Служби безпеки України до ЦДАГОУ. У протоколах, що складають переважну частину справи, відображено все життя Грекова та його військова служба в російській й українських арміях. Саме тому архівно-слідчу справу Грекова треба вважати одним з найголовніших джерел до його біографії.

Ще одним важливим джерелом є маловідомі в Україні спогади генерала, які він писав у різні часи свого емігрантського життя. Один із фрагментів цих спогадів під назвою «Весна 1918 року в Україні» побачив світ у 1964 р. в 11-му номері часопису «За Державність», що вийшов друком у Торонто. Інші частини спогадів були опубліковані російською мовою в 1965–1966 рр. у білоемігрантському виданні «Вестник Первоходника», що виходив у Лос-Анджелесі. Це розділи «На Украине в 1917 году» (№ 44), «Переговоры украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году» (№ 45–48), «Петлюровщина» (№ 51–52), «Восемь лет ссылки в Советском Союзе» (№ 59–60).

«Вестник Первоходника» друкувався на шапірографі тиражем всього 100–300 примірників. Навіть у спеціалізованих російських бібліотеках (Державна історична у Москві) зберігається далеко не повний комплект «Вестника». В Україні його взагалі немає. Всі номери «Вісника» були зібрані тільки у згаданого російського історика О. І. Дерябіна.

Якщо зіставити публікації у «За Державність» та «Вестнике Первоходника», то стає зрозумілим, що стаття, опублікована в українському часопису, була перекладена, значно скорочена та виправлена: у спогадах російською мовою Греків давав надто суворі характеристики багатьом українським діячам та подіям, а у часописі «За Державність» вони відсутні.

Служба у російській армії у 1897–1914 роках

Спогади О.Грекова, опубліковані у «Вестнике Первопоходника», відкриває коротка замітка його доньки Єлизавети Олександрівни про родовід та походження прізвища. Донька генерала стверджувала, що їх пращур, грек Легофетус, приїхав до Росії в 1472 р. у складі делегації грецької царівни Софії Палеолог, нареченої московського царя Іоана III. Легофетуси залишилися в Росії, через складність прізвища їх кликали просто Греками, а за часів царювання Катерини II нарекли Грековими⁴.

Єлизавета Олександрівна обминає питання, коли саме та за які заслуги Грекам надали дворянство. Проте, згідно з твердженням аспіранта Київського національного університету ім. Т.Шевченка Олексія Кресіна (якій підготував дисертацію про Івана Мазепу), один з Греків служив в армії Петра I. Після Полтавської битви російський цар наказав новому гетьманові Івану Скоропадському знищити Запорізьку Січ. На допомогу Скоропадському Петро I дав свого довіреного офіцера Грека. Як відомо, ця експедиція виявилася успішною, за що офіцерові Греку було надано російське дворянство.

Один з нащадків Легофетуса, Іван Кирилович Греків, був учасником війни 1812 р. та генерал-майором у відставці. Саме він придбав маєток у селі Саніч Глухівського повіту Чернігівської губернії. Тут 21 листопада 1875 р. (за старим стилем) у родині Петра Гавриловича та Марії Григорівни (народженої Дидевич) народився перший син — Олександр Греків, майбутній генерал.

Родину Грекових того часу можна вважати типовою поміщицькою з притаманним їм яскравим дворянським консерватизмом. П.Греків щиро вважав, що кращого за домашню середню та університетську вищу освіти нічого й бути не може. Саме тому до 18 років Олександр фактично пробув удома — здобував так звану домашню освіту за допомогою найнятих викладачів.

Вступ до вищих навчальних закладів у Російській імперії значно відрізнявся од того, що практикувалося в СРСР та практикується зараз в Україні. До університетів приймали не за результатами вступних іспитів, а за конкурсом балів у атестатах про закінчену середню освіту. Такі, як молодий Греків, мали право складати випускні іспити в будь-якій з обраних гімназій і отримувати атестати на рівні зі звичайними випускниками гімназії.

Коли Грекову виповнилося 20 років, він вирушив до Москви, де в одній з місцевих гімназій склав випускні іспити. Тоді ж за наполяганнями батька Олександр подав документи до юридичного факультету Московського університету. За твердженням доньки, він дуже добре вчився в університеті, однак з дитинства мріяв про військову кар'єру.

У 1897 р. О.Греків став до лав юнкерів Московського (згодом — Олександрівського) військового училища. Особи з вищою цивільною освітою на той

час не були рідкістю в армії. Однак вони, як правило, йшли до офіцерських погонів іншими шляхами. Наприклад, ставали однорічниками, тобто — солдатами-добровольцями з правом за рік служби скласти іспити на перше офіцерське звання. Греків же обрав інший шлях. Він, 22-літній юрист, став таким самим юнкером, як і вчорашні гімназисти чи кадети.

Московське училище лише 2 роки існувало як військове. До того воно було юнкерським. Різниця полягала не тільки в назві, а й у способі підготовки майбутніх офіцерів. Молодь з незакінченою середньою освітою приймали до юнкерських училищ (де навчалися 3 роки), а випускників гімназій та кадетських корпусів — до військових з терміном навчання 2 роки. Юнкерські училища давали ґрунтовнішу загальноосвітню підготовку, військові — стрйову. Незважаючи на те, що Московське училище на час вступу туди О. Грекова було вже військовим та термін навчання в ньому скоротився до 2-х років, загальна освіта продовжувала домінувати над стрйовою муштрою.

Московське військове училище мало відомих випускників. У 1876 р. його закінчив майбутній Верховний Головнокомандуючий російської армії під час Першої світової війни, натхненник білої ідеї генерал Михайло Алексєєв. Навчалися тут і майбутні українські генерали: військовий дослідник космосу Микола Коваль-Медзвецький (закінчив у 1891 р.), Гнат Васильченко (1895 р.). Стіни училища бачили і майбутніх радянських воєначальників — маршалів Радянського Союзу Бориса Шапошнікова (закінчив училище у 1903 р.) та Олександра Василевського (випускник 1915 р.). За кілька років до Грекова училище закінчив майбутній видатний російський співак Леонід Собінов, який, правда, обрав зовсім не військовий життєвий шлях⁵.

Поруч із Грековим навчалися два його майбутніх товариша по службі в українській армії 1918 р.: Олександр Георгійович Лігнау та Іван Миколайович Піонтковский. З ними Греків незабаром проходив курс і у Миколаївській академії Генерального штабу.

Вихованці училища за походженням були переважно дітьми міщан, різночинців, військових, робітників, селян. Їм «не світила», на відміну від Грекова, служба у гвардії, при царському дворі, чи навіть у губернських містах. Молоді офіцери-московці часто отримували призначення до віддалених гарнізонів. Проте це був інтелектуальний потенціал армії.

Швидко минуло навчання в училищі і 9 серпня 1899 р. підпоручик Олександр Греків попрямував у військове майбутнє. Для служби він обрав найпривілейованішу у Російській імперії 1-шу Гвардійську дивізію, яка розташовувалась у Санкт-Петербурзі. Для того, щоб вступити до цієї дивізії, треба було відповідати багатьом гвардійським стандартам. На першому місці стояло походження, родинний та майновий стан молодого офіцера. Згідно з традиціями російської гвардії слід було бути родовитим

дворянином, не мати серед найближчих родичів представників інших верств населення, володіти певними коштами задля власного «пристойного утримання».

Якщо гвардійський офіцер мав серйозні борги, одружувався на представниці іншого стану, або ж просто «не по-гвардійськи» себе поведив, його негайно переводили до армійських частин. Специфічна суворота гвардійська дисципліна підтримувалася офіцерським зібранням полку, яке обговорювало кандидатуру кожного молодого офіцера, що бажав потрапити до даної частини. Траплялося, що деяким кандидатам, навіть дуже родовитим, відмовляли з тієї чи іншої причини⁶.

Гвардійське офіцерство було ще і найпрогресивнішим у російській армії. Адже кожний, хто вважався аристократом, мав майже енциклопедичні знання з різних галузей, цікавився наукою та культурою. Саме тому гвардійці у повному значенні цього слова були цвітом та дзеркалом російського суспільства.

1-ша Гвардійська піхотна дивізія, яку обрав Олександр Греків, складалася з Лейб-гвардії Преображенського, Лейб-гвардії Семенівського, Лейб-гвардії Ізмайлівського та Лейб-гвардії Єгерського полків. Якщо висловлюватися образно, у Лейб-гвардії Преображенському полку служили переважно офіцери з дуже гучними прізвищами та великими гаманцями. У Лейб-гвардії Семенівському — з не дуже гучними прізвищами, проте великими гаманцями. У Лейб-гвардії Ізмайлівському — з гучними прізвищами, однак з не дуже великими гаманцями. Нарешті, у Лейб-гвардії Єгерському — з не дуже гучними прізвищами та не дуже великими гаманцями. У Грекова великого гаманця не було, та й прізвище його було звичайним, тож і для служби він обрав Лейб-гвардії Єгерський полк.

В обов'язки кожного новоспеченого гвардійця входило знання історії своєї частини. Солдатам для цього тимчасово видавалися нариси історії полків, спеціально написані для нижчих чинів у полегшеній формі. Офіцери ж мали ознайомитися з великими за обсягами полковими історіями-фоліантами, які могли нараховувати до 10-ти томів та загалом мати кілька тисяч сторінок.

Зазначимо, що Лейб-гвардії Єгерський полк мав насичену бойову історію. Сформований у 1796 р., він брав участь у більшості війн XIX ст. Так, у 1805–1814 рр. гвардійські єгері відзначилися в усіх більш-менш відомих битвах наполеонівської доби. Аустерліц, Фрідланд, Смоленськ, Бородіно, Бауцен, Кульм, Лейпциг, Париж — ось невеликий список місць, у битвах при яких брав участь полк. Додамо до цього війну зі Швецією у 1808–1809 рр., Російсько-турецьку війну 1828–1829 рр., приборкання Польських повстань у 1831 та 1863 рр., Угорського повстання у 1849 р. Свідки перемог полку під час Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та битви під Телишем ще служили серед єгерів. Бойова історія полку міцно

прищеплювалась новим військовослужбовцям, які незабаром ставали справжніми гвардійськими есерами⁷.

Петербурзький світ, строюва служба швидко приїлися спокійному та зрівноваженому за натурою Грекову, який почав готуватися до вступу в Миколаївську академію Генерального штабу. Офіцер, котрий розраховував на блискучу військову кар'єру, мусив мати ще й академічну освіту. До Миколаївської військової академії було досить важко потрапити, іноді від одного військового округу вдавалося вступити всього одному-двом офіцерам. Для переважної більшості офіцерства військова академія була нездійсненою мрією, а тому в армії дуже заздрили генштабістам та недолюблювали їх. Такі прізвиська, як «момент» і «фазан», міцно прикріпилися до представників російського Генерального штабу.

Офіцери, що прагнули потрапити до академії, мали пройти відбірковий конкурс при штабах округів, і тільки після цього допускалися до складання іспитів. Перший іспит був з російської мови. Саме на ньому «різали» багатьох абітурієнтів. Зрештою, у цьому немає нічого дивного, адже той, хто знайомий з дореволюційним правописом, знає, що написати за ним без помилок диктовку чи твір було не так і легко. Другим іспитом була математика, на якому «сипалося» так само багато офіцерів. Цей іспит могли скласти переважно інженери та артилеристи. Грекову досить важко було пройти математику, проте наступний іспит — знання військових статутів для нього, як юриста, не був складним.

Справжньою перешкодою для багатьох було знання іноземних мов, а їх треба було знати дві. Причому, в абітурієнтів був вибір — писати твори або перекладати зі словників складні технічні тексти. Однак і на цьому іспиті Грекову допомогла університетська освіта. Профілюючим в академії був іспит із тактики. Тут багатьом офіцерам доводилося логічно розмірковувати, і, як правило, саме гвардійці з честю витримували цей іспит. Нарешті, два останні іспити були суто гуманітарні — географія та військова історія, які скласти офіцеру, що має дві вищі освіти, було не так важко⁸.

Восени 1902 р. підпоручика Олександра Грекова було зараховано до Миколаївської академії Генерального штабу. Разом з ним навчалися і його близькі друзі: підпоручик Лейб-гвардії 2-ої гарматної бригади Володимир Сінклер та підпоручик Лейб-гвардії Волинського полку Олександр Лігнау (згодом генерали української армії). На одному курсі зібралось також багато майбутніх російських военачальників, яких за часів громадянської війни порозкидало по різних ворожих таборах: білогвардійські генерали Юрій Плющик-Плющевський, Микола Морозов, Микола Успенський, червоні «військові фахівці» Федір Костяєв, Микола Кудрявцев, Костянтин Мартинов, Віктор Міхєєв, Вольдемар Петерсон (у 1918 р. служив також в армії П.Скоропадського), Микола Попов, Сергій Сегеркранц, Сергій Таубе⁹.

По-справжньому схвилював академію початок Російсько-японської війни. Багато слухачів намагалися потрапити до діючої армії. На фронт було відправлено більшість випускників академії 1904 р. Серед них були й майбутні генерали української армії Іван Піонтковський, Яків Сафонів, Лев Дроздовський, а також майбутній співробітник Олександра Петровича у російських навчальних закладах та видатний білогвардійський генерал Сергій Марков.

Начальство академії справедливо розсудило, що якщо воно достроково відправить на війну ще й слухачів випускного курсу 1905 р., то це до добра не доведе, і заборонило давати слухачам відрядження на фронт. Правда, деяким однокурсникам Грекова вдалося виїхати на війну як стройовикам, однак після цього іншим було суворо заборонено наполягати на їхній можливій участі у боротьбі на Далекому Сході.

Отже, і Греків, і його однокурсники залишилися у Петербурзі. Їм довелося бути свідками Кривавої неділі та революційних подій у столиці. У приборканні заворушень брала участь й гвардія. Деякі преображенці відмовилися йти проти збудженого народу, однак поліцейську місію за них виконали ізмаїлівці та егеря. На багатьох гвардійських офіцерів ці події справили гнітюче враження. Не був винятком і Греків. Серед гвардійців були випадки самогубств, адже, з одного боку, офіцери не могли порушити дану Миколі II присягу, а з іншого — стріляти у народ.

28 травня 1905 р. в Миколаївській військовій академії відбувся черговий випуск. Вихованці академії закінчили повний курс навчання і поверталися до армії. Випускників поділили на два розряди: тих, хто навчався на «відмінно» та «добре» (набрав 10 балів з 12 можливих), та всіх інших, що вважалися випускниками 2-го розряду. Офіцерів 1-го розряду зараховували до Генерального штабу. Вони мали право обіймати штабні посади в армії, що сприяло їх швидкій кар'єрі. Випускники 2-го розряду, навчання яких було «задовільним», відправлялися до стройових частин. Обіймати штабні посади вони могли лише у тому разі, якщо були вакансії у Генеральному штабі¹⁰.

Випускниками 2-го розряду дуже часто ставали гвардійські офіцери, які не ставилися до навчання серйозно, оскільки могли розраховувати на придворну кар'єру. Армійські ж офіцери, навпаки, знали, що академія — це найреальніший шлях досягнути успіху в житті, а тому навчалися більш сумлінно. Греків зміг отримати 10 балів і закінчити академію за 1-им розрядом (загалом у 1905 р. було найменше випускників академії за 1-им розрядом — усього 65).

За успішне завершення академії окремі випускники були представлені до чергового звання. Так, найближчі друзі Грекова Сінклер та Лігнау стали капітанами Генерального штабу. Однак Олександр Петрович, через порівняно низький бал, залишився поручиком (це звання йому було нада-

не 9 серпня 1903 р.). Проте, не слід вважати, що офіцери, які закінчили академію гірше за своїх товаришів, були й гіршими військовими керівниками. Історія довела, що це не так. Зокрема, гвардійській офіцер Яків Слещов, який закінчив навчання за 2-им розрядом, став одним з найкращих та найвідоміших білогвардійських воєначальників.

Після закінчення академії О. Грекову було надано кілька місяців для залягодження особистих справ, а 30 жовтня 1905 р. він прибув до Лейб-гвардії Єгерського полку для обов'язкового відбуття дворічного цензу командира піхотної роти. За час навчання Грекова в полку відбулося багато змін. Передусім на це вплинули революційні події. У 1905 р. полк також брав участь у приборканні революційних виступів. Ще багато років потому гвардійські єгері намагалися обминати іншими вулицями Обвідний канал Петербурга, де їм довелося вогнем та багнетами зустріти юрбу народу у Криваву неділю. Це залишило гіркий присмак і у солдатів, і у офіцерів¹¹.

Греків прибув до свого полку у дуже складний час. У Петербурзі та інших містах імперії назрівали збройні виступи. Вояки Лейб-гвардії Єгерського полку незмінно несли караульну службу в Петербурзькій та Курляндській губерніях, де палав вогонь селянських повстань. На початку грудня 1905 р. вибухнуло потужне збройне повстання в Москві. Гренадерські частини, що знаходилися в місті, виявились ненадійними, у зв'язку з чим Микола II наказав вирушити туди преображенцям. Однак останні відмовились від поліцейських функцій. Тоді до Москви поїхав Лейб-гвардії Семенівський полк, щоб у крові потопити повстання.

Загалом революція 1905 р. морально значно травмувала офіцерський склад імператорської гвардії, вихований у традиціях служби Царю, Вітчизні та Народу. Звичайно, у гвардійських офіцерів був вибір: зціпивши зуби виконувати наказ, лишити військову службу, чи пустити собі кулю в лоб. Знайшлись прихильники кожного з можливих виходів, однак переважна більшість офіцерів, хоч з боєм, але виконала наказ.

Серед них був і командир роти гвардійських єгерів Олександр Греків, якому довелося приборкувати селянські повстання у Курляндії. Йому, як юристові, також довелося брати участь і у розгляді справ затриманих єгерями бешкетників. Звичайні суди не встигали робити всю роботу, і саме тому присуди тим чи іншим затриманим висувалися швидко створеними судами тієї частини, до якої вони потрапили. Скільки було засуджено революціонерів у Лейб-гвардії Єгерському полку — невідомо. Але для порівняння можна сказати, що крізь суд Лейб-гвардії Фінляндського полку пройшло щонайменше 2,5 тис. бунтівників¹².

У 1906–1907 рр. відбулася тотальна чистка офіцерського корпусу армії. Найбільше її відчули петербурзькі та варшавські імператорські гвардійці й московські гренадери — еліта збройних сил Російської імперії. 1-ий батальйон Лейб-гвардії Преображенського полку був розформований «за

непослух». Деякі гвардійські офіцери, що за революційних часів поводити себе «нижче від гвардійської гідності», були переведені в армійські частини. Разом із тим з армії до гвардії було прийнято офіцерів, що рішуче діяли під час придушення повстань. Так, підпоручик звичайного піхотного полку, майбутній блоггвардійський воєначальник Олександр Кутепов став офіцером-преображенцем, а підпоручик 7-го Понтонного батальйону Всеволод Петрів, у майбутньому генерал української армії, очолив півроту Лейб-гвардії Литовського полку.

Деякі надійні гвардійські офіцери навпаки відправлялись до армії «задня профілактики» тих чи інших частин. Так сталось і з Грековим, який 10 грудня 1907 р. дістав призначення на посаду старшого ад'ютанта штабу 2-ої гренадерської дивізії у Москві. Напередодні він отримав довгоочікуване підвищення до рангу капітана Генерального штабу. Тож, новоявлений капітан у січні 1908 р. вже був на новому місці служби.

Гренадерські частини мали славні бойові традиції, але на початку XX ст. значення гренадерів дещо зменшилось. До них почали ставитись як до звичайної піхоти, котра мало чим відрізнялася від решти армії. Лише розташування гренадерських полків дещо міняло ситуацію, робило їх московською гвардією. Офіцерами гренадерських полків могли бути особи будь-якого походження та статків, що корінним чином відрізнялось від імператорської гвардії. Саме тому гренадерські частини можна назвати швидше народною гвардією, оскільки до них ішли служити найкращі представники збіднілого дворянства та нижчих верств населення. Немає нічого дивного, що за революційних часів гренадери виявились «ненадійними». Хоча заради справедливості треба зазначити, що вже у 1917 р., коли гвардійські полки були остаточно збільшовиченими, гренадери ще міцно тримали фронт і не піддавались розкладу.

До складу 2-ої гренадерської дивізії, де тепер служив капітан Греків, належали 5-ий Київський, 6-ий Таврійський, 7-ий Самогіцький та 8-ий Московський гренадерські полки. До обов'язків Грекова входило отримувати щоденну інформацію про стан у полках, вести облік особового складу військовослужбовців, бути помічником начальника штабу дивізії з оперативної частини. Греків мусив готувати плани літніх навчань гренадерів, опікуватися проблемами офіцерського складу. Це була досить копітка робота, з якою Олександр Петрович зустрівся вперше. Однак він виконував її з успіхом, а тому вже 6 червня 1908 р. його було повернуто до Петербурга та до гвардії.

Відтепер О.Греків обіймав ту саму посаду старшого ад'ютанта, однак вже у 1-ій гвардійській дивізії. Обов'язки його були подібні до тих, які він виконував у 2-ій гренадерській дивізії, а тому робота була звична і вільного часу згодом залишалось більше. Саме тому Греків почав себе випробувати у науковій та викладацькій галузях. Найбільше його приваблювали

військова і політична історія, а також теорія тактики. В той час у Петербурзі знаходилися Павлівське та Володимирське піхотні, Михайлівське та Костянтинівське артилерійські, Миколаївське кінне, інженерне та військово-топографічне училища. Капітан Греків обрав для викладання піхотні училища, де читав курси лекцій з історії та тактики.

У тому, щоб Греків читав лекції у військових училищах, було зацікавлено і керівництво гвардії. Павлівське піхотне та Миколаївське кінне училища були кузницею гвардійських кадрів. Звичайно, гвардійці прагнули поповнити свої полки добірними та перевіреними молодими офіцерами. Саме тому і була поширена практика надсилання до училищ лекторів із гвардії, які б могли дати попередню атестацію молоді, зробити необхідний відбір.

Олександр Петрович викладав переважно у Павлівському училищі, яке вважалося найкращим та найбільш привілейованим серед усіх піхотних училищ Російської імперії. «Павлони», як жартома прозвали вихованців цього училища, несли до армії своєрідну школу виховання молодого бійця, яку вони засвоювали під час навчання. Ця школа передбачала як бойову, так і парадно-показову підготовку, бо недарма Павлівське училище вважалося зразковим у залізній стройовій муштрі, яка більше нагадувала виховання часів Павла I чи Аракчєєва¹³.

В училищі Олександра Петровича почали запрошувати до комісії на випускні іспити та ставитись до нього, як до перспективного військового науковця. Відтепер Греків серйозно відносився до свого захоплення військовою історією та замислюватися про перспективи підготовки дисертації. Але, чергове службове підвищення змусило його на деякий час відмовитись від цієї думки.

27 жовтня 1910 р. капітан Греків був призначений помічником старшого ад'ютанта командуючого військ Гвардії та Санкт-Петербурзького військового округу Великого Князя Миколи Миколайовича. Це призначення було дуже важливим для Грекова, хоч мало хто уявляв, які функції виконує «помічник старшого ад'ютанта командуючого». Проте для генштабістів це призначення було досить красномовним. У довоєнній Російській імперії ключові штабні посади середньої ланки були таємними. Наприклад, в офіційних документах офіцер міг обіймати посаду помічника начальника відділу служби Генерального штабу, а насправді був головою контррозвідки. Старші ад'ютанти з'єднань виконували функції начальника оперативного відділу, а їхні помічники — начальника розвідки. Тож Олександр Петрович фактично став начальником розвідки військ Гвардії та Санкт-Петербурзького військового округу.

Нові обов'язки для Грекова були незнайомі і спершу складні. Адже йому було довірено розвідку досить важливого району. Санкт-Петербурзький військовий округ мав суміжні кордони зі Східною Пруссією — найбільшим противником Росії. Вести розвідку в цьому регіоні було дуже важко,

проте й у цій ситуації знаходилися можливості для отримання вичерпної інформації. Діяльність Грекова як розвідника була пов'язана і з безпосередньою охороною царської родини. Олександр Петрович неодноразово бував у Зимовому палаці, доглядав хворого сина Миколи II, спадкоємця престолу Олексія, добре знав дружину та дочок імператора. Можливо, якщо б імперія не розпалася у 1917 р., Греків міг би зробити й блискучу придворну кар'єру.

У 1912 р. Греків успішно захистив дисертацію з історії військового мистецтва та став екстраординарним професором (кандидатом наук). Його було допущено викладати на кафедрі військової історії Миколаївської військової академії Генерального штабу. Відтепер викладацька діяльність Грекова отримала офіційний статус. На кафедрі військової історії на той час працювали видатні військові діячі, історики за покликанням. В академії Греків зустрівся з ординарним професором генерал-майором Миколою Юнаковим — майбутнім видатним воєначальником армії УНР. Незабаром сюди ж перейшов працювати і товариш Грекова з викладацької роботи у Павлівському училищі підполковник Сергій Марков.

Олександр Петрович викладав у Миколаївській академії аж до початку Першої світової війни. Серед його вихованців було багато майбутніх воєначальників армії УНР. Зокрема, можна назвати імена Володимира Сальського, який закінчив академію у 1912 р. з найкращими серед випуску показниками, Євгена Мешківського, Віктора Куша, Миколу Капустянського, Олександра Осецького, Марка Безручка, Всеволода Змієнка. Отже, за часів викладання Греків познайомився з багатьма своїми майбутніми співробітниками з українського війська¹⁴.

У 1913 р. Грекова було підвищено до чергового звання підполковника. Відтепер він переходив у розряд штаб-офіцерів, що мали право командувати батальйонами та полками, виконувати обов'язки командирів бригад і дивізій. Олександр Петрович продовжував викладати, був введений у приймальню та випускну комісії академії.

Участь у Першій світовій війні

Влітку 1914 р. почалася Перша світова війна. Російські військові давно до неї готувалися, а тому оголошена мобілізація для багатьох не була несподіванкою. За рішенням царського уряду, військова академія тимчасово припиняла свою діяльність. Викладачі та слухачі по черзі отримували накази вирушити до діючих частин. Генерал Юнаків став командуючим бригади 37-ої піхотної дивізії, полковник Марков обійняв посаду начальника штабу 4-ої стрілецької дивізії, а 18 липня нове призначення отримав і підполковник Греків. Відтепер він був начальником штабу 74-ої піхотної дивізії, що формувалася у Петербурзі.

Оголошена у Російській імперії мобілізація передбачала буквально за 2 місяці майже вдвічі збільшити чисельність армії. На базі старих з'єднань формувалися нові дивізії, однією з яких і була 74-та, що створювалась безпосередньо на базі 37-ої дивізії, з якою генерал Юнаків вирушив на фронт. Дивізія складалася з 293-го Іжорського, 294-го Березинського, 295-го Свирського, 296-го Грязовецького піхотних полків і 74-ої гарматної бригади.

Новобранцями у дивізії були переважно петербурзькі міщани і селяни довколишніх сіл. У дивізії було зібрано багато представників різних столичних професій: дворові, швейцари, кучери, прибиральники, повари, працівники клубів, ресторанів, казино, інші представники петербурзьких «нижчих» прошарків. Згодом генерал Олексій Брусилов у своїх спогадах з дещо несправедливим гумором описував 74-ту дивізію «швейцарів та двірників»¹⁵.

Наприкінці серпня 1914 р. 74-та піхотна дивізія була остаточно сформована і увійшла до складу 6-ої армії, головним завданням якої було прикривати Петроград від можливого десанту з боку Балтійського моря або у випадку прориву Східного фронту. Тилове сидіння загрозувало бути досить довгим і з точки зору логіки не було виправдане. По-перше, відтягувати на прикриття столиці цілу армію (чотири дивізії) не було потреби, оскільки фронт надійно прикривали кілька ліній оборони, а море — Балтійський флот. По-друге, краще було б залишити у Петербурзі гвардію, яка могла відігравати роль стратегічного резерву. Проте, у ті часи чомусь усе було зроблено навпаки: другочергові, малонавчені та маловартісні дивізії залишались під Петроградом, а найкращі кадри Гвардійського корпусу повільно гинули під час наступу в Східній Пруссії та оборони в Польщі.

Наприкінці вересня 1914 р. 74-та дивізія була виведена до Петергофа, де 6 жовтня Микола II проінспектував її. Як зазначив імператор у своєму щоденникові, частини дивізії «представились очень хорошо»¹⁶. Гадаємо, що у перетворенні «двірників та швейцарів» на справжню бойову форму не останню роль зіграв і начальник штабу дивізії підполковник Греків.

Перебування на віддалі від лінії фронту не задовольняло Грекова. Він написав кілька рапортів про відправлення на фронт, однак тривалий час начальство залишалося байдужим до бажань підполковника. Тоді Олександр Петрович пішов іншим шляхом. Перед тим, як обійняти посаду начальника штабу дивізії, кожний офіцер Генерального штабу мусив відбутися обов'язковий ценз керування батальйоном. Стосовно Грекова начальство обминуло цей закон, і, засвідчивши його педагогічні та наукові заслуги, одразу поставило начальником штабу дивізії. Греків вирішив пожертвувати посадою і відпроситися до армії командиром батальйону.

Але обійняти стройову посаду йому все одне не довелося. Після того, як Греків у січні 1915 р. прибув до Лейб-гвардії Єгерського полку, його одразу було відправлено до штабу 1-ої Гвардійської дивізії, якою керував старий однополчанин Олександра Петровича генерал В.В. фон Нотбек.

У той час генерал підшукував собі начальника штабу і запропонував цю посаду Грекову.

До дивізії Греків потрапив у напружений час: вона вела завязті бої на території Польщі. Проте, він швидко зорієнтувався і в першому ж бою своїм умілим оперативним керівництвом привів дивізію до перемоги, чим заслужив почесний серед офіцерів орден Святого Георгія 4-го ступеня. Цей орден було надано Грекову лише 4 березня 1916 р. Наказ про нагородження свідчив: «Награждение орденом Святого Георгия 4 степени Начальника Штаба 1-й Гвардейской пехотной дивизии генерального штаба полковника Александра Грекова за то, что в боях с 7 по 18 февраля 1915 года в долине реки Ломницы, составил план операции, принимал деятельное участие в ее выполнении, неоднократно находясь под действительным артиллерийским огнем. Результатом этих боев было овладение позициями противника с пленением 25 офицеров, 2541 нижних чинов, двух орудий и пяти пулеметов»¹⁷.

Після завязятих боїв на початку весни 1915 р. Гвардійський загін генерала Безобразова перебував у резерві Верховного Головнокомандуючого російської армії. Гвардійські полки поповнювалися новобранцями та молодими офіцерами. Ситуація на фронті була досить складною. Німецькі та австро-угорські війська гнали російську армію з Карпат та Східної Галичини, примушували відступати її з Польщі. За таких умов гвардія очікувала наказу на виступ у новий похід.

Наприкінці червня 1915 р. Гвардійський загін поступив у розпорядження командування 3-ої російської армії, знекровленої важким відступом з Карпат. Армія займала фронт між Віслою та Західним Бугом. До річки Стоход, що знаходиться на Волині, було спрямовано гвардію, на Західному Бугі розташувалася резервний 2-ий Сибірський корпус. Вони становили правий фланг армії.

3 липня на фронті 3-ої армії почалися криваві бої. На її правий фланг було кинута 9-ту німецьку армію. Проти російської гвардії в атаку пішла прусська, почалася Красноставська битва. 5 липня російські гвардійці перейшли у контрнаступ. Однак їхні сусіди — сибірські стрільці, під тиском ворога почали відступати, оголивши правий фланг гвардійців. Командуючий 3-ою армією генерал Леш наказав відходити Гвардійському загонові, щоб вирівняти фронт, однак командуючий гвардією генерал Безобразов та начальник штабу генерал граф Ігнат'єв своєчасно не виконали цього наказу. Гвардія з фронту натрапила на опір німців, а з правого флангу отримала потужний удар від австро-угорської піхоти. Зав'язався запеклий бій. Атака російської гвардії захлинулася. Фактично, вона опинилася наполовину в оточенні. За таких умов лише сміливі дії гвардійських стройових командирів врятували ситуацію. Полки прорвалися крізь вогонь та багнетти ворога та повернулися до 3-ої армії¹⁸.

У середині серпня 1915 р. Гвардійський загін генерала Безобразова був перекинутий до складу 10-ої армії для оборони Вільно (Вільнюса) та загалом Курляндії. Фактично гвардія потрапила з вогню у пекло, оскільки 30 серпня почалася Віленська битва. Проти 10-ої російської наступала 10-та німецька армія. Кіннота ворога прорвала фронт та розгромила російські тили. За таких умов почався відхід російської армії. Цей відхід прикривала імператорська гвардія. Траплялося, що гвардійські частини, відступаючи від тиском ворога, потрапляли в оточення і пробивалися з таких «мішків» з відчутними втратами. Німці вважали захоплення російської гвардії до полону вже вирішеною справою. Імператор Вільгельм навіть приїхав до Ковно (Каунаса) задля присутності у підписанні акту капітуляції Гвардійського загону. Але цього не сталося¹⁹.

Незабаром відступ припинився і німецьким військам було дано відсіч на всьому фронті 10-ої російської армії. 18 вересня Віленська битва скінчилася. Це була остання битва маневрової війни на Східному фронті. Російські війська поступово переходили до позиційної боротьби. У битві за Вільно, або — в Кальварії, гвардійські полки в цілому, та 1-ша Гвардійська дивізія, зокрема, понесли страшні втрати. Офіцер Лейб-гвардії Преображенського полку барон С.О. Торнау згадував про це: «От первого батальона осталось, к концу боя, 125 человек, без единого офицера. От 4-го — 208, при одном офицере, прапорщике Бенуа. 9-ая рота фактически не существовала. Общие потери полка достигли 1300 человек. В спешном порядке был вытребован резерв, и батальон Егерского полка успел развернуться и огнем задержать наступавших на остатки полка германцев. Не подойди вовремя Егеря, полковое знамя, совместно со штабом полка, могло бы достаться противнику, так как защитников его почти не оставалось»²⁰.

У жовті 1915 р. Гвардійський загін генерала Безобразова був знову відведений до резерву ставки Верховного головнокомандуючого. На той час загін включав два піші та один кінний корпуси, до яких входило 4 піхотні та 3 кінні дивізії. У повному складі загін мав нараховувати близько 55 тис. багнетів та шабель, однак реально систематично покривати втрати не вдавалось, і гвардія тривалий час була значно зменшеною. Поновились проблеми і з офіцерським складом.

Наприкінці червня 1916 р. Гвардійський загін після 8-місячного перебування у резерві було передано командуванню Південно-Західного фронту для розвитку наступу на Ковель-Брест-Пружани. 6 липня загін Безобразова був розміщений між 3-ою та 8-ою арміями на річці Стоход, і мусив діяти проти пінського угруповання німців.

15 липня на фронті почався рішучий наступ російських військ, що ввійшов до історії під назвою 1-ої Ковельської битви. Група генерала Безобразова мусила форсувати Стоход, перейти великі болота та вдарити по тилах противника. Завдання було дуже складним, однак Безобразов по-

ставився до нього байдуже. Командуючий гвардією, а також його начальник штабу, генерал граф Ігнат'єв, за твердженнями деяких мемуаристів, вирішили на честь іменин Безобразова кинути гвардійців у лобову атаку проти німецьких позицій у річці та болотах²¹.

Ця атака була приречена на поразку, однак командуючий 1-им Гвардійським корпусом Великий князь Павло Олександрович став ретельно виконувати наказ Безобразова та Ігнат'єва. Кілька днів тривала завзята боротьба на Стоході. У цих нічим не виправданих атаках загинула більша частина 1-го Гвардійського корпусу. Найзавзятіша боротьба розгорілася біля Кухарського лісу, де билася 2-га гвардійська дивізія.

1-ша дивізія, начальником штабу якої був Греків, зав'язнула в болотах. У результаті напружених боїв гвардія все ж таки просунулася вперед та зайняла місто Райместо, однак 26 липня невдачі сусідніх військових частин змусили її повернутися на старі позиції. Катастрофічні втрати імператорської гвардії на Стоході та в Кухарському лісі виявилися марними. Згодом ці бої були названі «могилою гвардії».

Вже цитований нами С.О.Торнау загадував про бої на Стоході: «Обходя днем поле сражения, я видел целые ряды доблестных наших солдат, скошенных пулеметами противника во время вчерашнего наступления. По 10–15 человек лежали они, крепко держа в окоченевших руках винтовку или лопату. Большинство было убито пулями в голову и смерть наступила моментально. Особенно много лежало их около берегов этих небольших продольных канав, о которых я упомянул выше. Потери Финляндцев превышали наши и достигали 2000 человек. Как передавали впоследствии, общее число потерь гвардии за эти дни боев на Стоходе превысило 32 000 человек. Результаты, достигнутые этим наступлением и несколько германских орудий, взятых 2-ым гвардейским корпусом, вряд ли могли компенсировать эти чудовищные потери. Подготовка нескольких месяцев стоянки в резерве была сведена на нет. От гордых, многотысячных полков, выступавших в бой 15-го июля, оставалось в некоторых частях немногим более половины»²².

Після того ще довго загадувалася на фронті маленька річечка Стоход, як трагедія гвардії, що вміла героїчно виконувати навіть безглузді накази. Вже згодом, у 1917 р., на запитання, чому гвардія не врятувала на престолі Миколу II, як правило, відповідали, що справжня імператорська гвардія залишилася на Стоході у 1916 р. Адже лише за 10 днів боїв втрати 1-го Гвардійського корпусу становили 5,5 тис. вояків. З них 4 тис. випало на долю 2-ої гвардійської дивізії, яка гинула у Кухарському лісі під страшним гарматним та кулеметним вогнем німців²³.

Долю 2-ої дивізії цілком могла поділити і 1-ша дивізія, однак завдяки генералу фон Нотбеку та підполковнику Грекову смерть поки що обминула багатьох її вояків. Нотбек та Греків вчасно побачили небезпеку та відвер-

нули її від своєї дивізії тим, що не вдавалися до безглузких атак та не тримали до кінця не вигідні позиції.

Фактично 1-ий Гвардійський корпус був виведений з ладу. Незважаючи на це, генерал Безобразов не тільки не був покараний, а ще й дістав призначення на посаду командуючого Особливої армії, яка створювалася на базі Гвардійського загону. У серпні Особлива армія була передана Західному фронту та зайняла нові оборонні позиції. Поруч з нею війська Південно-Західного фронту продовжували боротьбу на Ковельському напрямку. У цей час гвардійські полки швидко поповнювались. Наприкінці місяця гвардія була передана 8-ій армії Південно-Західного фронту, якою командував генерал Олексій Каледін, та знову опинилася в епіцентрі боротьби за Ковель.

1 вересня 8-ма армія пішла на штурм Володимира-Волинського, який лежав на шляху до Ковеля. Однак оборона противника була настільки міцною, що атака російських військ захлинулася. Лише 1-ша гвардійська та 15-та дивізії, зазнаючи значних втрат, досягли успіхів. Дивізія Олександра Грекова взяла місто Синюхи, де захопила 900 полонених, 2 гармати, 3 міномети, 7 кулеметів. Проте, на цей раз не пощастило 2-му Гвардійському корпусу. 3-тя гвардійська дивізія, жартома названа «дивізією швидкої допомоги», для якої до того участь у війні була досить щасливою, в останніх боях з 180 наявних офіцерів втратила 154. Можна уявити, в якому стані після таких втрат перебувала 3-тя дивізія²⁴.

Атаки російської армії на Ковельському напрямку не стихали. Гвардія продовжувала вперто наступати на Володимир-Волинський. 19 вересня гвардійці здійснили 17 атак на позиції противника, однак жодна з них не досягнула мети. За таких умов Верховний Головнокомандуючий генерал Алексєєв наказав припинити наступ. Російська армія на Південно-Західному фронті поступово переходила до позиційної війни. Останні зустрічні бої відбулись у жовтні 1916 р. З того часу над фронтом запанував спокій.

Російська імператорська гвардія протягом 4-ох місяців боротьби на Ковельському напрямку була знову цілком знекровлена. Звичайно, надходили нові підкріплення, однак гвардійськими за духом їх назвати було вже неможливо. Весь цвіт старої гвардії, а також нові добірні кадри, виховані під час 8-місячної перерви, загинули на Стоході, у Кухарському лісі, під Володимиром-Волинським та Синюхами. Втрати гвардії у різних дивізіях коливалися від 50 до 80 відсотків. Найбільше постраждали 2-ша та 3-тя гвардійські дивізії, найменше — Гвардійська стрілецька. Гвардійський дух продовжували підтримувати лише представники довоєнної еліти — переважно штаб- та унтер-офіцери. Серед них був і Олександр Греків, підвищений за бої на Ковельському напрямку до рангу полковника з одночасним наданням йому старшинства з 1915 р. (що давало можливість одержати на рік раніше генеральське звання).

Залишилося дуже мало прямих свідчень щодо особистої діяльності О.Грекова у роки Першої світової війни. Написано лише одні спогади — помічника Грекова, штаб-офіцера для доручень полковника Е.Е.Шляхтіна, якій в той час був капітаном. Ось що Шляхтін оповідав про Грекова: «Начальник штаба, тоже бывший лб.-гв. Егерского полка офицер, полковник Александр Петрович Греков был спокойный, серьезный, но медлительный человек, похожий больше на штатского, характера немного сумрачного, почему и называли его в штабе «Саша темный». Любил покой, любил отдохнуть и днем с затемненными окнами, а тем более ночью. Ко мне он относился хорошо и с полным доверием. Я его беспокоил ночью только в самых исключительных, особенно важных случаях, когда сам не имел права разрешить создавшихся затруднений...

Когда нас куда-нибудь перебрасывали для образования кулака у ожидавшегося в том месте прорыва неприятельского фронта, а переброска требовала, по крайней мере, двухнедельного срока, то обыкновенно генерал Нотбек и полковник Греков уезжали на это время в отпуск, а мы с генералом Гольдгоером их заменяли и выполняли довольно сложные и кропотливые операции походного движения дивизии с ее многочисленными придатками и сосредоточения в указанном новом районе»²⁵.

1917 рік: розпад старої армії, перші посади у військах Центральної Ради

Коли на фронт дійшли перші чутки про Лютневі події 1917 р. у Петрограді, гвардія перебувала на позиціях. Революція у Російській імперії, зречення престолу царем Миколою II, утворення Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів, видання цією радою абсурдного для армії наказу № 1 — все це досить болуче відбилося на російській військовій аристократії. Микола II в цей час перебував у Ставці Верховного Головнокомандуючого у Могильові. Цар намагався знайти підтримку у головнокомандуючих фронтами та арміями, однак майже ніхто не надав йому допомоги.

Імператорська гвардія, цвіт якої загинув у лісах та болотах Польщі й Волині, теж виявилася досить сумнівним союзником. Навіть у гвардійській кавалерії, яка менше за все постраждала на війні, у перші ж дні революції солдати (добровільно) та частина офіцерів (добровільно-примусово) понаягали червоні стрічки на одяг²⁶. У гвардійській піхоті ситуація була ще гіршою. Адже піхотні частини комплектувалися з запасних частин гвардії, що знаходилися у Петербурзі. Ці запасні частини вже тоді були розагітовані. Як відомо, революцію фактично здійснили запасні батальйони Лейб-гвардії Волинського та Лейб-гвардії Павлівського полків. Тож, і фронтова гвардійська піхота не дуже відрізнялася від своїх запасних частин.

Стан гвардії як військової еліти був дійсно катастрофічним. Ось що писав про це історик гвардійської піхоти, підполковник Лейб-гвардії Кекомльського полку Михайло Голєєвський: «После боев 14-го, 15-го, а особенно после тяжелых операций в середине и конце 16-го года на Ковельском направлении, все что оставалось от кадра гвардейских полков, находилось на фронте. В течение 3-ех лет непрерывного участия в боях и походах, гвардия потеряла свой кадровый офицерский и унтер-офицерский состав, а к середине 16-го года убыль в офицерском составе была настолько велика, что Командующий армией генерал Каледин, вопреки старым гвардейским традициям о приеме в свою среду молодых офицеров, принужден был влить новое пополнение офицеров из запасных частей, в лице молодых, только что произведенных прапорщиков, которым были чужды гвардейские традиции и которые ничего общего с гвардией не имели»²⁷.

Цей факт відіграв одну з головних ролей у розпаді гвардії на фронті. Адже з цих самих прапорщиків виростили більшовицькі ватажки, що згодом вели солдатів 2-го Гвардійського корпусу на Київ — проти Центральної Ради.

Щоправда, серед гвардійців було кілька спроб підтримати Миколу II на престолі. Командуючий Гвардійського кавалерійського корпусу генерал Хан Нахичеванський відправив царю телеграму з повідомленням, що ввірений йому корпус за першим наказом може вирушити на Петроград. Микола II, не бажаючи братовбивчої боротьби, відмовився від цієї пропозиції та зрікся престолу. Кілька гвардійських офіцерів після цього, як японські самураї, скінчили життя самогубством. Серед них був начальник штабу Гвардійського кавалерійського корпусу генерал барон Вінікен²⁸.

Була ще одна сроба гвардійців вплинути на події. У дні Лютневої революції в Петрограді на лікуванні перебував полковник Лейб-гвардії Преображенського полку Кутєпов. Він, зібравши навколо себе ізмаїлівців, егерів, стрільців Лейб-гвардії 3-го Стрілецького полку, намагався відстояти Миколу II. Загін Кутєпова силою 1100 багнетів, 12 гармат, 15 кулеметів тривалий час утримував Зимовий палац, а потім Адміралтейство. Не маючи ніякої допомоги та інформації, Кутєпов перевів своїх вояків до Петропавлівської фортеці, де і дізнався про зречення Миколи II. Останній військовий міністр царя наказав загону Кутєпова розійтись.

Деякі гвардійські офіцери навіть після цього прагнули допомогти останньому російському царю. Проте в одних для цього було надто мало влади, інші ж обіймали штабні посади і фактично не мали у своєму розпорядженні жодної стройової частини. Крім того, гвардія знаходилась далеко і від Петрограда, і від Могильова.

Революційні події принесли гвардії низку змін та нововведень. Назва «Лейб-гвардія» замінювалась на «Гвардію». Значно поновився офіцерський склад, оскільки відтепер до гвардії направляли служити кого завгод-

но, аби мав погони прапорщика. Замість генералів гвардійськими полками відтепер мусили командувати полковники. Це дало змогу новому уряду відправити у відставку багатьох генералів.

О.Греків зовсім не підтримував революцію, однак він був лише полковником, а тому залишався служити у гвардії. У квітні 1917 р. його було призначено командиром Гвардії Єгерського полку, того самого, в якому він прослужив на різних посадах багато років. Протягом Першої світової війни Єгерський полк, як і вся 1-ша гвардійська дивізія, неодноразово виходив переможцем з боїв. Жодного разу гвардійці не зазнали поразки. У 1914–1916 рр. полк з боями пройшов Люблін, Краків, Івангород, Ломжу, Красностав, Вільно, Кухарський ліс.

Однак, у 1917 р. полк був вже іншим. Були створені військові ради, почалися розмови про виборче право у частинах. Великий вплив на солдатів мав і згаданий наказ № 1 Петроградської ради, який давав реальне право не підкорятись офіцерам. Це призвело до значного падіння боєздатності гвардії, підриву авторитету її командирів у солдатських масах. Звичайно, Олександр Петрович намагався запобігти розкладу, вживав необхідних заходів, однак мало що могло тепер відвернути загибель гвардії. Дехто з однополчан Грекова закидав йому, як командирю полку, що він досить лояльно ставився до різних «демократично спрямованих» солдатів. Зокрема, Василь Каменський згадував, що Греків надав ранг підпрапорщика унтер-офіцеру Образцову, який умів гарно мітингувати, проте не надавався на доброго молодшого командира²⁹.

Ті, хто намагався врятувати армію від розкладу, сподівався на підняття її бойового духу шляхом негайного наступу проти німецьких та австро-угорських військ. Цей план улітку 1917 р. було запроваджено у життя, і він дістав назву «наступу Керенського». 18 червня війська Південно-Західного фронту перейшли в наступ у Галичині. Найуспішніше діяла 11-та російська армія, яка внаслідок рішучих дій заволоділа містом Зборів. 7-ма та 8-ма армії у переважній більшості мітингували — солдати, не підкоряючись наказам, вирішували: «Продовжувати чи не продовжувати буржуїську війну?».

Ці мітинги були навіть у деяких полках гвардійських дивізій, а Гвардії Гренадерський полк 2-ої дивізії 1-го Гвардійського корпусу взагалі відмовився брати участь у боротьбі. 22 червня цей полк, очолюваний майбутнім більшовицьким діячем штабс-капітаном Дзевалтовським, залишив фронт та вирушив у тил. Цим вчинком була деморалізована вся 2-га гвардійська дивізія. Наступ було зірвано.

Німецькі воєначальники не забарились і 6 липня почали контрнаступ. Розкладені революційною пропагандою російські війська відступали з Галичини. Німецькі частини 10 липня дійшли до Тернополя, де їх зупинила 1-ша гвардійська дивізія. Бій за Тернопіль став славною сторінкою звитяги російської гвардії, але — останньою в її історії. Серед розкладу та

страшного хаосу знайшлася дивізія, яка зупинила цілу німецьку армію. Фактично, у боях за Тернопіль найбільше вславилися два гвардійські полковники — командир Гвардії Преображенського полку Кутєпов, та командир Гвардії Єгерського полку Греків. Вони, очоливши бригади 1-ої гвардійської дивізії, повели їх у багнетну контратаку. Німці мусили зупинити свій наступ, що дало змогу іншим російським військам отямитися та організуватись.

Гвардія Кутєпова та Грекова тримала Тернопіль два дні, яких вистачило для організації відсічі німцям. Незважаючи на це, відступ російської армії з Галичини та Буковини був неминучим, і 12 липня командуючий фронтом генерал Корнілов видав відповідний наказ про відворот на Наддніпрянщину. Таким чином, сподівання на те, що активний наступ урятує російську армію від революційної отрути, не виправдались. Виявилося, що армія за бойових умов розкладалася ще швидше.

Протягом липня 1917 р. у керівництві деяких полків гвардії відбулися значні зміни. Так, на чолі Гвардії Гренадерського полку було призначено полковника Михайла Омелянович-Павленка, майбутнього командуючого Українською Галицькою армією та армією УНР. Омелянович-Павленко швидко «вилікував» полк від соціалістичних хиб, і гренадери знов на деякий час стали бойовою формацією. Заради справедливості слід відзначити, що багато офіцерів Лейб-гвардії Гренадерського полку своїм життям відплатили за вчинок штабс-капітана Дзевалтовського. Практично всі вони в зимку 1917–1918 рр. виїхали до Добровольчої білогвардійської армії, де відродили свій полк та брали участь у боях з більшовиками. Лише кілька гвардійських гренадерів наприкінці 1920 р. емігрували з армією генерала Врангеля. Всі інші загинули у завзятій боротьбі з червоними.

Відповідну чистку провів і новий командир Гвардії Московського полку, майбутній видатний білогвардійський генерал Яків Слащов. Таким чином, завдяки старанням багатьох гвардійських полкових командирів, гвардія ще залишалася гвардією. Однак це була вже агонія, яку зупинити ніхто не був у змозі.

У серпні 1917 р. О. Грекова було призначено начальником штабу 6-го армійського корпусу. Командиром цього корпусу став генерал В.В. фон Нотбек, тож саме він запросив на цю посаду свого старого співробітника. З важким серцем Греків залишав гвардію, з якою пов'язав 15 років своєї бездоганної військової служби. За час свого існування гвардія виховала багатьох відомих полководців, і це ще більше поглиблювало її трагедію.

Зокрема, з гвардії вийшло багато генералів армії УНР. Варто згадати преображенця генерала Олександра Осецького, семенівців генералів Миколу Юнакова та Олексу Галкіна, гвардійських єгерів Олександра Грекова та Олександра Удовиченка, литовців генерала Всеволода Петріва та полковника Анатолія Силіна, волинців генералів Михайла Омелянович-

Павленка, Бориса Бобровського та Олександра Лігнау, гвардійських артилеристів генералів Сергія Дельвіга та Володимира Сінклера, а також багатьох інших.

Наприкінці серпня 1917 р. Олександр Петрович прибув до 6-го армійського корпусу та одразу втягнувся в роботу. 6-ий корпус був одним з небагатьох військових з'єднань, які ще не втратили боєздатності та не дуже піддавалися революційному розкладові. Під час Червневого наступу майже всі досягнення російської армії були заслугою саме цього корпусу, який прорвав ворожу оборону під Зборовом та завдав вирішального удару німцям. Тож Греків міг пишатися новим призначенням.

Корпус мав у своєму складі дві кадрові дивізії (4-ту та 16-ту) та кілька новостворених, які незабаром було передано в інші армії. 4-та дивізія була елітною, адже саме вона здобула корпусу військову славу. Проте 16-та дивізія вже була розхитана революційною та більшовицькою агітацією, а тому не становила значної сили. 4-та дивізія за своїм складом була майже виключно українською, 16-та — частково українською.

Керівництво 6-го корпусу складалося з тільки-но призначеного командуючого генерала фон Нотбека, начальника штабу полковника Грекова та інспектора артилерії генерала Кирея, згодом також видатного українського військового діяча. Полки 4-ої дивізії очолювали переважно майбутні військові діячі армії УНР: 13-ий Білозерський — Олександр Поджо, 14-ий Олонецький — Михайло Сильванський, 16-ий Ладозький — Віктор Сікевич. Навіть командиром гарматної бригади був майбутній командуючий Запорізьким загоном полковник Олександр Натіїв. Справами дивізії відав відомий український громадсько-політичний діяч, голова української корпусної ради солдат Петро Трофименко. Командиром 16-ої дивізії був генерал Георгій Мандрика, що походив з відомого українського козацького роду, а начальником штабу — підполковник Борис Сулківський, який у 1919–1920 рр. був незмінним начальником відділів штабу армії УНР. Саме завдяки українському складу 4-ої та частково 16-ої дивізій за наказом головнокомандуючого російськими військами генерала Корнілова весь 6-ий армійський корпус незабаром було оголошено українським.

У 16-ій дивізії великий вплив мали більшовики на чолі з прапорщиком Л.Караханом — майбутнім відомим радянським діячем. Внаслідок цього особовий склад дивізій чинив всілякий спротив будь-яким організаційним та бойовим заходам. Командуючий корпусом генерал фон Нотбек був змушений маневрувати між думками рад 4-ої та 16-ої дивізій, але ставати на бік тієї чи іншої дивізії не наважувався. На відміну від нього, Греків одразу став на бік вояків 4-ої дивізії та повів жорстку боротьбу з більшовицькими впливами³⁰.

У вересні 1917 р. генерал фон Нотбек важко захворів. Його замінив генерал Кирей, який не йшов на компроміси, а тому не викликав довіри

солдатів корпусу. Фактично очолював корпус Олександр Греків, підвищений 20 вересня до рангу генерал-майора зі старшинством з 1916 р.

Незабаром генерал фон Нотбек отримав у своє розпорядження 1-шу армію, що знаходилась на Північному фронті, та покликав до себе на посаду генерал-квартирмейстера Грекова. 20 жовтня останній отримав наказ про нове призначення. Згодом, вже після від'їзду Грекова, 6-ий корпус був поділений на російську та українську частини. Російський 6-ий корпус залишився у підпорядкуванні головнокомандуючого, український під назвою 2-го Січового Запорізького увійшов до складу армії Центральної Ради. Доля цієї формації склалася невдало. Внаслідок діяльності генерального секретаря військових справ Миколи Порша (наприкінці грудня 1917 р. він змінив на цій посаді Симона Петлюру) особовий склад 2-го Січового корпусу незабаром був деморалізований, а в січні 1918 р. корпус ззагалі припинив своє існування³¹.

На Східний фронт Греків їхав через Київ, де зустрівся з тодішнім генеральним секретарем військових справ Петлюрою. Саме у цей час у Петрограді стався Жовтневий переворот, і Олександр Петрович вирішив скористатися запрошенням Петлюри та залишитися на службі в українській армії. 6 (19) грудня 1917 р. він був призначений на посаду командира 2-ої Сердюцької дивізії Центральної Ради, що мала бути сформована з різних поодиноких військових частин.

Ідея формування Сердюцьких дивізій виникла ще в листопаді 1917 р. Український командуючий Київського військового округу підполковник Віктор Павленко прагнув звести всі зукраїнізовані або наново сформовані українські полки та курені у більш потужні військові формації — дивізії. Щоб відрізнити ці дивізії від інших, вони були названі Сердюцькими на честь гетьманських сердюків XVII ст. 1-ша Сердюцька дивізія складалася з Богданівського, Дорошенківського, Полуботківського, Богунського полків, куренів імені Шевченка та «Смерті», кінного полку «Вільна Україна» та гарматної бригади імені М.Грушевського. Командував дивізією підполковник Капкан.

2-га Сердюцька дивізія генерала Грекова почала формуватися тільки на початку грудня 1917 р. Першими до неї увійшли кадри Республіканського полку підполковника П.Болбочана. Цей полк був сформований з українців 5-го армійського корпусу. У цьому корпусі виникла сутичка між збільшовиченими солдатами та республіканцями. Вона призвела до розпорощення полку. Тільки невеличка кількість республіканців прибула до Києва, де й увійшла до 2-ої Сердюцької дивізії. До дивізії Грекова також мусили увійти полки імені Грушевського, Шевченка, Наливайка та Сагайдачного.

Однак Сердюцькі дивізії проіснували недовго. 18 грудня (1 січня) з посади військового секретаря було знято покровителя сердюків С.Пет-

люру, а самі Сердюцькі формації реорганізовано у звичайні частини. Таким чином, О.Греків був командиром дивізії всього 12 днів³².

Раніше від Петлюри на посаді командуючого округу було змінено і Віктора Шинкара. З 13 (26) грудня цього посаду обіймав штабс-капітан Микола Шинкар. Місце начальника штабу він запропонував Грекову. Генерал погодився та одразу взявся за роботу. У той час вже почалася Перша українсько-більшовицька війна, і більшовицькі війська нестримно наступали на Київ. За таких умов Греків запропонував кілька планів ведення війни з більшовиками, однак «революційно свідомі» новий військовий міністр М.Порш, адвокат за фахом і людина, що не мала жодного відношення до війська, та командувач військами штабс-капітан М.Шинкар, особа без належної військової освіти, відкинули їх.

Порш розробляв власний план ведення війни, що будувався на цілковитій демобілізації зукраїнізованих формацій та створенні частин Вільного козацтва на засадах територіальної міліції. 29 грудня (11 січня) М.Порш, не слухаючи ніяких порад генерала Грекова, виклав на засіданні Малої Ради свій план ведення бойових дій. Звичайно, Греків не міг після того, як цілком зневажили його думку, залишатись на службі у Порша та Шинкаря, а тому подав у відставку. Отже, він обіймав посаду начальника штабу округу теж рівно 12 днів.

Генерал виїхав на Курщину, до своєї сім'ї, де і перечекав наступ військ Муравйова на Київ та прибуття в Україну німецької та австро-угорської армій, які згідно з Брест-Литовськими угодами між УНР та країнами Четвертого союзу допомагали Центральній Раді в її боротьбі з більшовиками.

Наприкінці березня 1918 р. Греків знову повернувся до Києва, після того, як українські та німецькі підрозділи ввійшли до столиці України. На цей раз генералу було запропоновано обійняти посаду заступника військового міністра підполковника Олександра Жуковського. Про цей період свого життя Греків згадував: «Мені випало щастя вести технічне відбудовування української армії і всього складного апарату військового міністерства, бо військовий міністр О.Т.Жуківський узяв на себе політичну частину роботи міністерства і представництво його в Центральній Раді (він належав до партії СР, що була на чолі виконавчої влади в той час). З великою вдячністю і глибокою пошаною можу згадати всіх моїх співробітників з усіх відділів велетенського військового тіла. Здоровий будівничий настроїв захопив усіх і справа йшла з кожним днем виразно наперед. Уже можна було почати організацію кадрів 8-ми територіальних корпусів в усіх колишніх губерніях і кадрів окремої дивізії для Таврії (для тієї частини її, що була на північ від Перекопу, бо в Криму була Татарська республіка). У повітах готувались до першого набору. Всі центральні апарати міністерства були зорганізовані. Почали працювати військові школи. Проведено було реєстрацію всього військового майна, що залишалося від колишніх російських армій»³³.

На службі в Українській Директорії

У квітні 1918 р. ситуація в Україні різко змінилася. Німецьке командування після вбивства командувача окупаційних військ генерала Ейхгорна почало ставитися до формування українського війська з величезною підозрою. 29 квітня 1918 р. владу Центральної Ради замінила влада гетьмана — колишнього російського генерала Павла Скоропадського. Стосунки Скоропадського та Грекова донині до кінця не з'ясовані. Греків не залишився на службі у Скоропадського. Як зазначав у протоколах допитів Греків, Скоропадський не мав до нього довіри, а тому звільнив генерала з лав армії. Скоропадський твердив зовсім інше: «було одержано відомості, що виконуючий обов'язки військового міністра генерал Греков кудись зник...»³⁴.

Згодом П. Скоропадський у своїх спогадах писав: «Начальником штаба у него (Шинкаря — *Авт.*) был генерал Греков, человек беспринципный и с большим желанием играть выдающуюся роль, обладающий недостаточными волевыми качествами. Почему этот Греков, курский помещик, кажется, и великоросс, объявил себя крайним самостийником, непонятно! Этот же Греков играл за время моего гетманства очень двойственную роль: во-первых, сразу не примкнул ко мне, а через несколько дней явился. Ясно, я его на службу не назначил, хотя им со всех сторон подсылались друзья для того, чтобы он мог получить назначение. Когда он увидел, что украинцы не имеют успеха, он через великорусские круги старался попасть ко мне. Помню, как я был удивлен, когда герцог Георгий Лейхтенбергский стал хлопотать за него.

— Да чего ты-то о нем хлопочешь, ведь он ярый самостийник?

— Да разве это так? Он меня уверял, что он чистейший великоросс!

— Это не так, ты разберись, а потом хлопочи о нем. Через несколько дней он приходит и говорит:

— Ради бога, не назначай Грекова, он мне все наврал. Вообще, Греков человек очень растяжимых понятий о порядочности.

Когда образовалось украинское министерство, я попробовал назначить его начальником главного штаба. Он уверял меня, что разделяет мою точку зрения на Украину, что он честный человек и т.д., что не помешало этому честному человеку, когда началось восстание, перейти на сторону Петлюры и занять там пост главнокомандующего»³⁵.

Мусимо зробити кілька зауважень щодо питань, порушених у наведених висловлюваннях Скоропадського. По-перше, випадок з Герцогом Лейхтенберзьким нам здається вигадкою, оскільки, ні Лейхтенберзький, ні Греків у своїх спогадах навіть не згадували один про одного³⁶. Взагалі про зустріч Грекова і Скоропадського ми знаємо лише зі слів останнього. Греків не згадує про Скоропадського жодного разу (хоч ця згадка була б корисною для нього). Тож можна взяти під сумнів і сам факт зустрічі двох генералів.

Можна також припустити, що Скоропадський цілком справедливо вбачав у Грекові претендента на домінуючу роль в Українській Державі («с большим желанием играть выдающуюся роль»). Крім того, між генералами міг бути конфлікт ще й тому, що Скоропадський свого часу був гвардійським кавалеристом, а Греків — гвардійським піхотинцем, до того ж ще й Генерального штабу! А між піхотою та кіннотою в імператорській гвардії завжди існував величезний антагонізм.

Слід врахувати й те, що на еміграції Скоропадський знов удався до політичної діяльності. А Греків у ті часи вже був дуже відомою особою і всі знали, що він у 1918 р. розійшовся зі Скоропадським. Українська громадськість в еміграції робила щодо цього закиди Скоропадському. Останній же, ймовірно, вирішив у своїх спогадах якось виправдатись, виклавши свою версію подій.

І, нарешті, як зазначав Греків на допитах, за часів гетьманського панування він намагався створити «український офіцерський союз Батьківщини», який ставив би собі за мету зберегти націоналістичні та старшинські кадри. Однак, про це, крім властиво свідчень Олександра Петровича, немає жодних інших даних, тому саме існування такого «союзу» викликає сумніви.

10 листопада 1918 р. за наполяганням Українського Національного Союзу, П.Скоропадський був змушений повернути генерала Грекова на військову службу. Замість генерала Галкіна він призначив його начальником Головного штабу армії Української Держави. Греків отримав у своє підпорядкування устанovu, яка займалася переважно кадровими питаннями: обліком офіцерського складу, підвищеннями у рангах, виплатою пенсій, тощо. Однак на цій посаді він пробув всього 5 днів — до початку повстання на чолі з Директорією проти Скоропадського. Гетьман намагався заарештувати Грекова, оскільки призначив він генерала саме під тиском своїх противників. Однак, попереджений генералом Сінклером, Греків уникнув арешту й виїхав до Полтави.

Повстання проти Гетьмана розпочалося 14 листопада 1918 р. Січові підрозділи у вирішальному бою під Мотовилівкою розбили гетьманські частини та швидко наблизилися до Києва. Командуючий 2-им Подільським кадровим корпусом генерал Єрошевич приєднався до повсталих і передав у їхнє розпорядження свої війська, склади та територію. Директорія перебралася до Вінниці, під захист корпусу Єрошевича, а командуючий її військами С.Петлюра залишився у Козятині, куди незабаром прибув і генерал Греків. Згідно з наказом Директорії, на початку грудня він обійняв посаду командуючого військами УНР на Півдні України — в Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях.

18 грудня 1918 р. Греків прибув на станцію Роздільна, де перебрав командування групою у полковника медицини Івана Луценка. Цим міжвладдям в

українських військах скористалися білогвардійці, які в ніч на 19 грудня за допомогою французьких військ вибили українські підрозділи з Одеси. Генерал Греків не знав, як йому поводитися з представниками союзників, а тому наказав військом зайняти позиції під Одесою. Аджке ні з білогвардійцями, ні з Антантою Директорія поки що не мала ніяких стосунків, а на власний розсуд розпочинати бій із французами Греків не наважився.

У військах генерала на той час нараховувалось 10-12 тис. бійців, що становило 10% від загальної чисельності армії УНР. У його розпорядженні було дві діючих, одна кадрова дивізія й так званий Катеринославський кіш, набраний з різних випадкових формацій, який за силою дорівнював дивізії.

Краща 5-та Одеська дивізія була сформована під особистим наглядом Грекова. Вона складалася з 1-го та 2-го Одеських полків (полковників Мазуренка та Єщенка), а також Слобідського полку, створеного у Придністров'ї. Командував дивізією спочатку генерал Філат'єв, а потім отаман Трифон Янів.

6-та Республіканська дивізія мала у своєму складі лише кадри для розгортання повнокровних частин. Вона розташовувалася під Херсоном, у районі дій отамана Григор'єва, та згодом була розформована останнім. Загони отамана Григор'єва теж були зведені в дивізію та підпорядковувалися Грекову. Разом із Григор'євим у лютому 1919 р. ця дивізія перейшла до червоних. Нарешті, Катеринославський кіш отамана Гулий-Гуленка теж існував на правах дивізії. Складався він з досить різнорідних регулярних та напірегулярних формацій. Проте це була добірна бойова одиниця. Загалом боєздатність Південної групи армії УНР була досить високою³⁷.

Командував Південною групою армії УНР О. Греків усього 12 днів. Наприкінці грудня він був відкликаний до Києва, де 1 січня 1919 р. обійняв посаду військового міністра в уряді Директорії. Серед багатьох командирів української армії це призначення знайшло розуміння. Зокрема, командуючий Північною групою армії УНР отаман Володимир Оскілко з цього приводу писав: «Новий чоловік, з поважним досвідом, знавець військового діла, людина, що була цінна персонально, як індивідум, вихованець російської Академії Генерального Штабу, укінчений юрист, генерал з солідним стажем, відомий з 1917 р. за надзвичайно щирого патріота, що з молодечним запалом, не раз і під великою загрозою для життя, брав участь у всіх поважних військових подіях, що разом творило безсумнівний авторитет як військової людини і як Головнокомандуючого»³⁸.

На початку січня 1919 р. генерал Греків знову виїхав до Одеси, цього разу — для переговорів із французьким командуванням. За дорученням Директорії генерал прагнув домогтися від представників Антанти політичної та матеріальної допомоги. Однак французи дуже неохоче йшли на переговори з українськими представниками, оскільки небезпідставно вважали Директорію досить «червоною». Зокрема, лише задля початку пе-

реговорів представники Антанти вимагали виключити з Директорії зятого соціаліста В.Винниченка, а також С.Петлюру.

Обидва українських діячі, діставши відповідну інформацію від Грекова, почали підозрювати генерала у змові з французами. До компрометації генерала доклали рук і більшовики, які напередодні відкриття Трудового конгресу у Києві поширили листівку, де наводився текст «Договору» з представниками Антанти, який начебто уклав Греків в Одесі. Трудовий конгрес мав бути найвищим законодавчим органом УНР, на нього мали з'їхатися делегати з усієї України, й саме тому більшовики прагнули максимально використати цю подію у своїй політичній грі.

Текст «Договору» згодом передрукував у своїй книзі В.Винниченко. Опублікований він і в радянських виданнях, зокрема, у 1-ій книзі 1-го тому збірника документів «Гражданская война на Украине»:

«1) Директория Украинской республики образует коалиционное правительство, каковому и передает все свои права.

2) Украинская республика входит на федеративных началах в состав возрождающейся единой и неделимой России.

3) Украинская республика обязуется всеми силами бороться с большевиками, распространившимися в границах Республики.

4) Украинская республика предоставляет в распоряжение специально образуемого штаба все войска для наступательных действий против большевиков Великороссии.

[...]

7) Оперативный штаб образуется в составе нижеследующих представителей: 1 представителя союзного командования — генерала д'Ансельма, 1 представителя Добровольческой армии — генерала Гришина-Алмазова и 1 представителя польских легионеров — Дзеваницкого.

8) В вышеозначенный штаб входит представитель украинских республиканских войск начальник штаба генерал Матвеев.

9) В местах, занятых республиканскими войсками, допускаются беспрепятственные формирования отрядов Добровольческой армии.

10) Все заложники и воевавшие в рядах Добровольческой армии офицеры, юнкера, кадеты и др. немедленно освобождаются с правом беспрепятственного проезда, куда они пожелают.

11) Осадный корпус атамана Яниева, блокирующий Одессу, отодвигает свои ряды до линии ст. Раздельная Юго-Западной железной дороги.

12) Украинская республика принимает энергичные меры недопущения созыва Трудового конгресса.

13) Украинская республика обязуется не допускать возникновения на ее территории Советов рабочих, солдат и крестьян.

14) Союзное командование берет на себя обязательство допущения представителей Украинской республики на мировой конгресс.

15) Союзное командование будет всемерно поддерживать Украинскую республику в ее борьбе с большевиками, снабжая ее боевыми припасами.

Вышеозначенный договор должен быть контрагсигнован Директорией Украинской республики в десятидневный срок. [...]»³⁹.

Автори-упорядники збірки знайшли «Договор» у фондах Центрального державного архіву Радянської Армії (Москва), зазначивши, що зберігається він у вигляді незавіреної копії. Виходить, що оригінал документу не зберігся. Тобто «Договор», крім надрукованих прізвищ під ним, не має ані підписів, ані печаток. Додамо, що його начебто було укладено в Одесі 15 січня, а київські більшовики, як випливає з дати появи листівок, дізналися про нього вже наступного дня.

З цього приводу сам Олександр Петрович на одному з допитів свідчив: «В статье Винниченко правильно указано, что я по указанию его и Петлюры вел переговоры с французами в Одессе, выпрашивая у них оружие и боеприпасы. Но договора ни тайного, ни открытого, как с французским командованием, так и с белыми, я не заключал. Действительно, когда мы вели переговоры с французами, то они и, в частности, полковник Фрайденберг, потребовали удаления из Директории Винниченка. «Выгнать как собак», было их выражение, что мы передали Винниченко. Поэтому, когда переговоры ни к чему не привели, как Петлюра, так и Винниченко, считали меня виновником этого»⁴⁰.

Версію про можливу фальсифікацію «Договору» по суті підтвердили й відомі радянські мемуаристи, зокрема колишній командуючий Українським фронтом Володимир Антонов-Овсієнко: «Нашій одеській розвідці пощастило здобути й доставити товаришам у Київ текст відомого договору, ніби підписаного в Одесі генералами Грековим та Матвієвим, з одного боку, й представниками Антанти, з другого боку. Кияни розповсюджували цей текст договору в особливій літучці напередодні відкриття Трудового конгресу. Загальним тоном, підписами, окремими пунктами договір цей здавався нам надто сумнівний. У кращому разі це був поганий переказ дійсно складеної угоди»⁴¹.

Своїм зізнанням Антонов-Овсієнко практично зняв всі звинувачення на адресу Грекова. Проте, Петлюра та Винниченко, схоже, повірили більшовицькій листівці, бо Греків у їхніх очах був царським генералом, а більшовики — майже такими ж, як і керівники Директорії, соціалістами. Хоча спочатку ані Петлюра, ані хто інший відверто не висловлювався щодо авторства цього «Договору». Директорія навіть визнала листівку більшовиків фальсифікацією, однак у її членів-соціалістів закралася підозра щодо змови генерала з Антантою.

27 січня 1919 р., у перший день роботи Трудового конгресу, військовий міністр генерал Греків виголосив промову, в якій зобразив досить незадовільну військову ситуацію в Україні. У вельми непривабливих то-

нах Олександром Петровичем було висвітлено результати революційної діяльності Директорії у війську та в країні в цілому. Червона армія вела нестримний наступ, і генерал зазначив: «Якщо ми не утримаємо Київ, то ми не утримаємо і свою державу, і ніхто з нами не буде більше рахуватись»⁴². Обурення соціалістів не знало меж, а С.Петлюра викликав після виступу О.Грекова і заявив, що той виголосив промову не як військовий міністр, а як керівник держави⁴³.

Але більше за всіх був невдоволений Грековим В.Винниченко, який згодом писав: «Розуміться, цей «договір» для всякого хоч трошки політично-грамотного чоловіка був просто смішним абсурдом. Яка б «контрреволюційна» не була би Директорія, вона не могла би заключити такого самоубивчого договору. І Директорія, натурально, з обуренням і зневагою одкинула цей наклеп. Але тепер, в більшому світлі виявляється справжня фізіономія отаманських діячів, коли уважніше придивитись до підписів, які стоять на цьому договорі з українського боку (ген. Греків і ген. Матвіїв), коли пригадати все непевне, підозріле поведження Грекова в Києві, його чудну, майже провокаційну отвертість на Трудовому Конгресі щодо нашого військового стану, його залякування силами большевиків, коли прослідкувати всю його дальшу контрреволюційну й єдинонеделимівську діяльність; коли далі мати на увазі, що генерал Матвіїв був цілком виразний руський чорносотенець і виявив себе згодом явним денікінцем; коли все це взяти на увагу, то являється питання: а чи не було, справді, такого (тільки таємного навіть від українців) договору між цими представниками української влади й французько-руськими генералами?»⁴⁴.

Отже, перекручуючи факти, В.Винниченко на емоціях побудував своє припущення про те, що таємний «Договір» міг таки існувати. Це твердження згодом було розтиражоване у багатьох виданнях. Таким чином, унаслідок неприязні соціалістів Петлюри та Винниченка до генерала Грекова та через вміло складену провокаційну більшовицьку листівку теза про кабальний договір і досі «гуляє» по багатьох сучасних підручниках з історії України.

Поведінкою генерала Грекова були невдоволені й інші українські політичні діячі-соціалісти. Зокрема, Ісаак Мазепа писав: «Велике занепокоєння серед членів Конгресу викликав своїм виступом міністр військових справ Греків. Він почав з інформацій про свою подорож до Одеси. Промовець стояв за порозуміння з Антантою і своїми інформаціями переконував членів Конгресу, що поза союзом з Антантою для України нема іншого виходу. Про становище на фронті Греків заявив, що большевики вже в Семіпільках під Києвом. Чому? Тому, що наші вояки не можуть устояти проти російських регулярних відділів. Ми вдягаємо, казав він, людей, даємо їм гроші, харчі, але вони воювати не хотять. Тільки Січові Стрільці тримаються на фронті, але цих сил замало.

Ця «щирість» українського міністра, який в час боїв з ворогом вважав за можливе публічно говорити про нездатність армії до боротьби, за інших, більш нормальних умов напевне звернула б на себе увагу членів Конгресу. Коли пізніше, влітку 1919 р., міністр військових справ Сиротенко виступив в українській пресі приблизно з такими ж «одвертими» інформаціями про стан збройних українських сил, то мусив негайно податися на демісію. Греків не тільки не був покараний за свій необережний виступ на Трудовому Конгресі, але незабаром був покликаний спочатку на становище Наказного Отамана військ Української Народної Республіки, а потім — Начального Вождя Галицької армії»⁴⁵.

А чи не помилявся І.Мазепа? Невже було б краще, якщо б генерал Греків промовчав? У чому ж тоді справа, через що саме українські діячі образилися на генерала? Річ у тім, що доповідь Грекова яскраво доводила нездатність Директорії загалом та Головного Отамана Симона Петлюри зокрема займатися будь-якими державотворчими справами, і передусім — військовими.

Проте, треба визнати, що на адресу Грекова іноді лунали й слушні закиди. Наприклад, багато хто засуджував генерала, що він надто переймається могутністю Антанти та тішить себе надією на її допомогу. Як відомо, війська союзників були викинуті у Чорне море вже у березні 1919 р. червоними партизанськими загонами Григор'єва. Не поділяли думки Грекова щодо Антанти й деякі авторитетні військовики, зокрема, помічник начальника штабу армії підполковник Василь Тютюнник. Ад'ютант Тютюнника, майбутній видатний український поет Євген Маланюк згадував: «Коли ген. Греків вів в Одесі «переговори з Антантою», Тютюнник по апарату Юза з Жмеринки продиктував йому: «Будьте певні, що за 1–2 тижні банди Григор'єва скинуть антантський десант у море». В оригіналі було менш дипломатично, бо Тютюнник щодо тодішніх і в тих обставинах, і з тією «Антантою» переговорів — був великим скептиком.

За тиждень ген. Греков по телеграфу (але вже не з Одеси) відповів: «а вель Ви, пане атамане, білі прави»⁴⁶.

Зрозуміло, що після виступу на Трудовому конгресі до відставки генерала залишалися лічені дні. Як він і пророкував, вже у ніч з 5 на 6 лютого 1919 р. радянські війська вибили українські підрозділи з Києва. Серед Директорії та членів Трудового конгресу почалася паніка. Тепер, завдяки своєму пророцтву Греків знову на деякий час повернув собі авторитет у політичних колах.

12 лютого 1919 р. Грекова було звільнено з посади військового міністра та призначено Наказним Отаманом (тобто — командуючим армією УНР) на місце генерала Осецького. Суттєва різниця між воєнміном на командармом полягала в тому, що перший відав кадровими, мобілізаційними, господарчими та іншими подібними справами, другий — бойовим керівництвом війська. Однак, ідучи на поступки політикам, генерал Греків зму-

шений був залишити на посаді начальника штабу армії «полковника» Андрія Мельника — прапорщика воєнного часу австрійської армії, хоч на цьому місці варто було мати військовика, який би дорівнював за досвідом та освітою Олександрові Петровичу.

Греків рішуче взявся за справу. Він зупинив відступ українських військ, укріпив Житомир та Бердичів, де зосередив головні сили армії УНР. Після залишення Києва військовий апарат виявився цілком розваленим. Олександрові Петровичу довелося наново набирати працівників штабу та управління, канцелярію. 21 лютого 1919 р. з'явився наказ генерала ч. 2, який треба вважати актом щодо народження УГА. Виходячи з досвіду Першої світової війни, генерал започаткував нові принципи організаційної побудови війська. До цього українська армія користувалася змішаним німецько-російським принципом побудови. Вона складалася з корпусів, корпуси — з дивізій, дивізії — з двох бригад, бригади — з двох полків, полки — з 3–4 куренів. Таким чином, війська були переобтяжені різними зайвими штабами. Греків наказав скасувати дивізії та полки. Армія мала складатися з кошів (корпусів), коші — з 4–5 загонів (бригад), загоны — з 5-ти піших, гарматного, кінного куренів та інженерної сотні⁴⁷.

Перевага подібної організації була очевидною перед російською, німецькою або радянською. Адже скорочення до мінімуму кількості штабів вело до покращення дій військової частини. Фактично, генерал Греків запропонував англійську модель побудови армії, яка використовувалася ще з XVIII ст. Однак, реорганізувати за планом Грекова армію УНР так і не вдалося через його відставку, що сталася незабаром. Проте план генерала сповна використала УГА, довівши згодом на багатьох прикладах, що запропонована Грековим схема організації є цілком виграшною.

На посаді командуючого генерал Греків затримався теж недовго. У війську та суспільстві почались розмови про те, що він мусить стати на чолі української держави. Прилучилися до цієї справи і більшовики, які у своїх листівках та друкованих виданнях зазначали, що фактично створюється диктатура з Симоном Петлюрою та Олександром Грековим на чолі⁴⁸. Звичайно, це непокоїло Петлюру, який одразу вжив заходів щодо звільнення генерала з лав української армії. Спонукав Петлюру піти на цей крок і той факт, що генерала Грекова підтримувала партія самостійників, яка поставила себе в опозицію до соціалістів, що обіймали ключові посади в уряді УНР.

Були й інші причини. І.Мазепа писав з цього приводу: «Греків увесь час відривався від своїх безпосередніх обов'язків для переговорів з французьким командуванням в Одесі. Тепер, коли уряд Остапенка поставив ставку на порозуміння з Антантою, Греків разом з міністром закордонних справ Мацісвичем майже не покидали Одеси. Тому фактично воєнними справами продовжував керувати Петлюра, хоч Греків також давав свої розпорядження на фронт. Наслідком цього на фронті запанувало ще

більше безладдя. Раз-у-раз траплялося, що Греків і Петлюра своїми протилежними наказами вступали в гострий конфлікт між собою. Саме в цю добу між Петлюрою та Грековим встановилися дуже неприязні відносини, які ніколи вже потім не покращали»⁴⁹.

Наказом ч. 39 від 21 березня 1919 р. замість Грекова виконуючим обов'язки Наказного Отамана було призначено його начальника штабу, майбутнього відомого керівника ОУН А. Мельника⁵⁰. Так Греків опинився поза справами, а тому за кілька днів виїхав до Західно-Української Народної Республіки та тимчасово оселився у Станіславі.

На чолі Української Галицької армії

У час виїзду Грекова до ЗУНР ситуація на фронті Галицької армії була складною. Зокрема, катастрофічно невистачало командирських кадрів, оскільки за часів Австро-Угорщини військова служба не була в пошани серед галичан. Старшин з довоєнною освітою в УГА можна було перелічити по пальцях. За цих умов галицький уряд вирішив поставити на чолі армії генерала Грекова. Близько 2-ох місяців Олександр Петрович знайомився з військами (це були уламки австрійської армії, проти яких він усього 2 роки тому воював), вдосконалював знання німецької мови, яка була панівною у штабах УГА. Нарешті, 9 червня 1919 р. наказом Диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича генерала Грекова було призначено командуючим Галицькою армією.

На цій посаді Греків пробув трохи менше місяця, але те, що він встиг зробити, дорівнювалося праці кількох років. Адже без жодних технічних засобів, за майже повної відсутності набоїв, маючи набагато менше сил, ніж поляки, генерал здійснив відомий Чортківський наступ, коли галичани, по суті, на одних багнетах прорвалися аж до Львова. Авторитет Олександра Петровича фактично за 2 тижні виріс настільки, що вояки готові були йти за генералом у вогонь та у воду. Пізніше багато галицьких старшин присвятили свої спогоди саме цьому місяцю, коли армією командував Греків.

О. Ключенко, зокрема, згадував: «Вже сама постава генерала Грекова вказувала, що маємо перед собою вояка з крові й кости, з його бистрого зору й високого чола промовляла ініціатива, бистрий ум та дар бистої орієнтації, в його діланнях виявлялася залізна рука. Це відчувалося миттю по обняттю генералом Грековим керування армії. Не зважаючи на недолужного начальника булави полковника Штіпшиц-Тернову, начеркнув він, використовуючи перший успіх під Чортковим, глибоку операцію. Частини ламали раз-по-раз опір противника, йшли з ентузіазмом на пробій — хоча було в набійницях стрілива дуже обмаль, і то рос. набоїв до австр. рушниць! — бо вірили в здібність і знання свого вождя.

Коли не зміг генерал Греків звінчати наміченого пляну здобуття Львова й заняття Сх. Галичини, то причин цього слід шукати в відсутності перевізних засобів, кольтон самоходів та догідних залізничних сполучень, які були б уможливили бистре перекинення частин І. Корпусу на Бережани, де згідно з обрахунком генерала Грекова мало попасти в наш полон біля 20 ворожих куренів і де на підставі розвідчих відомостей мав II. Корпус взяти велику розмірно кількість піхотного стрілива, яке уможливило б дальше розвернення офензиви вже при помочі 2.000.000 набоїв, які приготовані були на словацько-українській границі.

Тридневна битва під Бережанами увінчалася, щоправда, побідою української зброї, одначе ця дорога зупинка в операціях рішила укр.-поль. війну. Противник вспів впорядкувати й підкріпити свій фронт, ініціатива ділань перейшла з причини відсутности стрілива та більшої кількості кінноти по нашій стороні в руки польського командування — почався другий відворот.

Серед цього відвороту мусів генерал Греків уступити. Не невдача, а підшепти з Кам'янця, де боялися, щоби генерал Греків не перейшов Збруч на чолі карної армії, довели до цього»⁵¹.

За планом О.Грекова УГА планомерно відступала до Збруча. За наказом Є.Петрушевича генерал вів їх на Наддніпрянщину, щоб допомогти армії УНР у боротьбі з радянськими військами. Наддніпрянці раділи з цього, адже вважали, що Греків очолить обидві армії. Однак Симон Петлюра, що завжди боявся авторитету Грекова, вимусив Є.Петрушевича звільнити генерала з лав УГА.

Це викликало певне обурення, яке висловлювали навіть такі розсудливі та помірковані воєначальники, як генерал Капустянський: «Здається нам, однією з підстав до усунення ген. Грекова від керування армією була необхідність числитися з настроями Головного Отамана (С.Петлюри — *Авт.*) і його Уряду, які поставилися вороже до ген. Грекова за його небажання працювати на Наддніпрянщині в справі формування соціалістичного уряду. Були ще інші причини, яких ми не торкаємося. В ГА серед старшинства ген. Греков користувався великою повагою й популярністю. Його демісія боляче відбилася на настроях Галицької армії. Гадаю, що демісія ген. Грекова недобре позначалась і на термін переходу ГА за Збруч, бо ген. Греков був, на нашу думку, прихильником спільного фронту. Вищі чинники Штабу — талановитий Льобковіц та інші — пішли за ним до демісії»⁵².

Отже, 5 липня 1919 р. генерала Грекова було замінено іншим воєначальником, і через це настрій галичан помітно впав. Як писав О.Ключенко, «генерал Греків уосібнив в собі всі віхи начального вождя; послідовний, з далеким стратегічним зором і енергійний, узискав він відразу симпатії армії, одначе їх надто хутко підірвали політичні каверзи»⁵³.

Симон Петлюра висловив свій погляд на Грекова, написавши, що той завжди був «підозрілим генералом», а його Чортківський наступ — про-

вокаційним. Петлюра «проїхався» і по Капустянському за його вислови щодо усунення Грекова. Головний Отаман кваліфікував це як «скороспілі епітети та висновки, яких допустилися в оцінці подій і окремих осіб»⁵⁴.

Таким чином, у липні 1919 р. генерал Греків мусив остаточно залишити українську армію та військову службу загалом. Всього він відслужив 22 роки. Почав гвардійським підпоручиком, закінчив генералом Генерального штабу. Підсумовуючи службу Грекова в українських арміях, зазначимо, що за часів Центральної Ради він командував 2-ю Сердюцькою дивізією 12 днів, обіймав посаду начальника штабу округу 12 днів, був помічником військового міністра 30 днів; за часів Гетьманату очолював Головний штаб 5 днів; за часів Директорії командував Південною групою УНР 12 днів, обіймав посаду військового міністра 79 днів; у ЗУНР командував УГА 27 днів.

Всього в українських збройних силах генерал Греків відслужив 177 днів — майже 6 місяців. Оцінити діяльність Олександра Грекова на вищезгаданих посадах досить важко. Перебуваючи на посаді військового міністра, Греків зміг втримати від розкладу частину українських військ, спромігся частково реформувати їх. Він підтримував усі корисні для українського війська реформи, протистояв революційним поглядам розв'язання військових питань. Досить яскраво виявив себе Греків і очолюючи УГА. Чортківський наступ став найкращою її операцією. Тож можна стверджувати, що Олександр Греків вписав до української історії кілька цікавих сторінок.

Яким склався життєвий шлях генерала Грекова у подальшому? З УГА Олександр Петрович подався до Румунії, але там не прийшовся до вподоби владі, оскільки мав величезний авторитет серед місцевого українського населення. Офіційні румунські представники зажадали від генерала негайно облишити країну. Грекову довелося податися до столиці Австрії міста Відня, де мешкало багато вихідців з Галичини, серед яких Греків сподівався знайти прихильників. Так воно і сталося, й після приїзду генерал став відігравати одну зі значних ролей у середовищі української еміграції.

Минув час, пішла в історію ЗУНР, припинила своє існування УГА, а 21 листопада 1920 р. поляками було інтерновано армію УНР. Галицькі діячі голосно звинувачували «запроданську» політику Симона Петлюри, який згідно з Варшавською угодою зрікся на користь поляків колишніх територій ЗУНР. Через це у галицькому загалі ставлення до наддніпрянців у цілому було не найкращим. За таких умов постає генерала Грекова, наддніпрянца за походженням та галицького героя, знову набула політичного значення.

Навколо нього почали гуртуватися найбільш незадоволені політикою Петлюри діячі: галицька інтелігенція, прихильники партії самостійників (розгромленої Петлюрою під час ліквідації Оскілівського повстання у квітні 1919 р.), гетьманці. Таким чином, Греків міг цілком перетворитися

на одного з лідерів опозиції Петлюри, який, на відміну від попередників, об'єднав би як галичан, так і наддніпрянців.

12 лютого 1921 р. у Відні на чолі з відомим політичним діячем та прихильником гетьманства Сергієм Шелухіним було створено так звану Всеукраїнську національну раду. Заступниками Шелухіна було обрано генерала Олександра Грекова та відомого галицького дяча Романа Перфецького, секретарем — Миколу Залізняка. До складу ради увійшли галицькі політики (Є.Левицький, О.Назарук), гетьманці (О.Скоропис-Йолтуховський, С.Шемер та ін.) та самостійники (В.Оскілко, А.Макаренко, П.Андрієвський та ін.). За задумом організаторів ради вона мала складатися з представників Наддніпрянщини, Галичини та Кубані.

Проте, у раді одразу з'явилися серйозні протиріччя. Керівництво партії самостійників (до складу якої вступив і генерал Греків) прагнуло використати новостворену організацію у своїх інтересах. Нагадаємо, що після невдалого повстання отамана Оскілка самостійники мусили втікати до Польщі. Тут, як противники Петлюри, який тоді ще був у стані війни з Польщею, вони зустріли гарний прийом. Близько року Андрієвський, Макаренко та інші керівники самостійників почувалися в Польщі досить упевнено, доки в неї не попросив допомоги сам Петлюра. Звичайно, поляки одразу переорієнтувалися з самостійників на Головного Отамана, який пішов на значні політичні поступки їм. Тепер, у 1921 р., самостійники прагнули відігратися та знов привернути до себе польські симпатії. Робилося це без згоди галицьких представників, які сприймали поляків виключно як ворога.

У 20–30-ті рр. Галичина була наріжним каменем українсько-польських стосунків. Самостійникам було зрозуміло: якщо вони хочуть розраховувати на польську підтримку, то мають зректися Західної України. І вони пішли на цей крок вже через місяць після створення ради. 14 березня 1921 р. від імені Всеукраїнської національної ради Андрієвський, Макаренко та Греків оголосили свою скандальну заяву такого змісту:

«Зібрані представники українських партій та організацій, зваживши сучасний політичний мент, вважають konieczним ухвалити слідуєче:

1. Уряд От. Петлюри в теперішнім його складі довів свою абсолютну неспосібність до здійснення національного відродження України і звільнення території від большевицької окупації.

2. Уряд От. Петлюри мусить бути змінений і поповнений елементами, які репрезентують українські сфери національні, політичні і демократичні.

3. Національний Український уряд повинен змагати до увільнення України від большевиків і анархії та установити в краю демократично-республіканську систему і суспільний лад.

4. Українська Народня Республіка повинна увійти в тісний союз військовий, політичний і економічний з Польщею і Францією.

5. Життєвим інтересом Української Республіки є консолідування і тривале існування Польської Держави.

6. Всі порозуміння і договори, підписані дотепер поміж Польщею та Україною, повинні зберегти свою силу і мусять бути поповнені новими трактатами, корисними для обох держав.

7. З погляду на те, що справа Сх. Галичини є внутрішньою справою Польської Республіки, Національний Український Уряд заявляє в цьому питанні своє цілковите незаінтересування.

8. Зєдинені українські міродайні кола національні, політичні і соціальні повинні негайно звернутися до Держав Антанти з метою одержати од них допомогу і протекторат для України, окупованої большевиками.

За згідність:
підполк. Чернушенко.

Власноручні підписи:
Ген. Греков, Др. Андрієвський,
О. Макаренко

Відень, 14.03.1921»⁵⁵.

Ця заява викликала хвилю обурення в галицькому середовищі. Вже за кілька днів з Всеукраїнської національної ради вийшла низка представників Галичини, а 23 квітня взагалі було оголошено про її розпуск. Звичайно, від самостійників відійшли і помірковані щодо пропольської орієнтації гетьманці.

Після скандального розпаду ради ім'я Грекова було значно скомпрометоване. Однак, це ще не був остаточний удар по його репутації. За кілька тижнів після розпаду ради Олександр Петровичу було запропоновано видавати газету «Україна» українською та французькою мовою. Генерал погодився та очолив редакцію цього періодичного видання. Як виявилось, газету видавали не стільки французи, скільки поляки, оскільки вона несла суто пропольську інформацію. В українському середовищі газету вважали не інакше, як провокацією⁵⁶.

Газета «Україна» під редакцією О.Грекова виходила у Відні до осені 1922 р. Напевно, вона не виправдала сподівань поляків, а тому була закрита. Газетну естафету перебрав на себе колишній отаман армії УНР та один з керівників самостійників В.Оскілко. У Рівному він видавав пропольську газету «Дзвін», доки не був убитий бойовиками за наказом проводу Української військової організації⁵⁷.

Видання газети «Україна» було останньою значною справою Грекова. Про його подальші 36 років життя можна дізнатися виключно з кримінальної справи 1948-1949 рр. та власноручних спогадів. Отже, за твердженнями Олександра Петровича на допитах, наприкінці 1922 р. він опинився безробітним та без жодних засобів до існування. Становище 47-літнього генерала було не найкращим: він мешкав у колишній ворожій столиці переможеної під час Першої світової війни Австро-Угорської

імперії, переобтяженій безробітними військовими та урядовцями. Грекову довелося переїхати у передмістя Відня — Тулльнський район і взятися за сільське господарство.

8 років колишній генерал імператорської гвардії присвятив зовсім не аристократичним справам. Проте, сільське господарство виявилось неприбутковим і в 1930 р. Олександр Петрович повернувся до Відня, де 3 роки був безробітним, аж доки не влаштувався продавцем книжкового складу, що належав Товариству розповсюдження політико-економічних знань. Тут в 1934 р. з колишнім генералом встановила зв'язок російська білоемігрантська організація «Союз молодороссов», яка запропонувала йому співробітництво у своїх газетах «Молодоросская искра» та «Бодрость». Цим газетам Греків писав статті з різних українських тем, в яких, за його словами на допитах, завуальовано виправдовував ідею незалежності України. Керівники союзу почали вносити корективи у статті генерала, через що в 1938 р. він розірвав стосунки з «молодороссами».

Тоді ж Греків знов заприятелював з деякими українськими політичними діячами еміграції, а в 1939 р. став членом віденського відділу «Української громади» — організації, що об'єднувала всіх українців на території Третього Рейху. Проте, в цій організації він не відігравав значної ролі, та, за власним визнанням, був лише рядовим членом. У 1939 р. Олександр Петрович намагався створити власну організацію — «Українське козацтво», однак з цього нічого не вийшло. Під час війни у незначних справах громади він кілька разів їздив до Берліну, а наприкінці 1943 р. навіть написав листа Гітлеру, в якому просив взяти український рух під свою опіку. Але все це не мало жодних наслідків⁵⁸.

Напередодні закінчення Другої світової війни, побоюючись радянської влади, Греків прийняв австрійське громадянство. До того часу він вважався політичним емігрантом. Передбачливість Грекова щодо прийняття громадянства позбавила радянські органи держбезпеки можливості заарештувати його на законних підставах, тому колишнього генерала просто викрали.

Згаданий нами Михайло Сорока сидів згодом в одному баракі з привезеним до СРСР Грековим і чув від нього історію викрадення. Події виглядали так. Увечері 21 вересня 1948 р. Олександр Петрович повертався з роботи. Поруч із ним зупинилася машина, водій попросив показати, як проїхати до аеропорту. Їхати було по дорозі, тому генерал погодився сісти у машину й показати, як правильно їхати. Однак, коли він потрапив до авто, виявилось, що там були співробітники СМЕРШу.

Виходячи з матеріалів архівно-кримінальної справи Грекова, СМЕРШ не мав жодних підстав для затримки Олександра Петровича. Тому, все залежало від слідчих: наскільки швидко вони зможуть зібрати докази вини генерала та витягнути з нього відповідні «зізнання». Перший допит у ніч

з 21 на 22 вересня дав слідчим усі підстави для арешту Грекова. 29 вересня майор Данилов, що вів справи еміграції, отримав ордер № 420 на арешт Олександра Грекова. У ніч на 1 жовтня відбувся другий допит, після якого було вирішено відправити колишнього генерала за місцем «прописки» — до Києва, в МДБ УРСР.

За кілька днів Грекова було привезено до Лук'янівської в'язниці. Його справа потрапила до начальника відділу слідчої частини МДБ майора Черкасова, який і провів переважну більшість допитів генерала. Слідчий не знехтував можливістю погортати спогади різних «дрібнобуржуазних націоналістів» та зробити виписки, що стосувалися Олександра Петровича. Зміст допитів більше нагадував інтерв'ю про минулі роки, оскільки, як виявилось, справа Грекова майже не містила оперативної інформації.

У Лук'янівській в'язниці генерал пробув до травня 1949 р. Його тримали «про всяк випадок», оскільки саме тоді в МДБ УРСР розглядалися справи інших українських емігрантів і свідчення Олександра Петровича могли знадобитися у будь-який час.

5 травня 1949 р. лікар Лук'янівської в'язниці Гладенко оглянув 74-літнього Грекова та визнав, що той «здоров, пригоден к легкому физическому труду по возрасту»⁵⁹. За постановою Особливої наради при Міністрі державної безпеки СРСР від 6 липня 1949 р. генерал мусив 25 років відбутися у виправно-трудовах таборах. 23 липня того ж року Олександра Петровича було відправлено до Озерного табору.

Свою подорож до табору та перебування там Греків докладно описав у спогадах, надрукованих у згадуваному «Вестнике Первопоходника». Після смерті Сталіна він, як австрійський громадянин, почав домагатися виїзду з табору на «батьківщину». Крім того, за Олександра Петровича усюди просила його донька, яка випадково довідалася про долю батька. Понад рік Грекова відмовляли від подорожі до Австрії, потім почали агітувати відмовитися від австрійського громадянства, й лише тоді обіцяли випустити з СРСР. Але не дарма Олександр Петрович мав першу юридичну освіту. Він здогадувався, що якщо піде на це, то назавжди залишиться у Сибіру. До справи підключилося австрійське посольство, яке також взялося домагатися повернення Грекова.

Врешті-решт генерал Греків підпав під масове звільнення, яке наприкінці 1955 р. почала спеціально створена Комісія Президії Верховної Ради СРСР, хоча черга до нього дійшла лише влітку 1956 р. Незабаром йому видали документ такого змісту:

«Выписка из протокола № 118

заседания Комиссии Президиума Верховного Совета СССР по рассмотрению дел на лиц, отбывающих наказание за политические, должностные и хозяйственные преступления от 20 августа 1956 г.

Слушали: 30. Греков Александр Петрович, 1875 года рождения, уроженец Черниговской области, осужденного 6 июля 1949 г. Особым совещанием при МГБ СССР по ст. 54–2, 54–11 УК УССР на 25 лет лишения свободы за участие в антисоветских белогвардейских организациях и активную антисоветскую деятельность.

Постановили: Признать правильным осуждение по ст. 58–4 УК РСФСР и от дальнейшего наказания освободить.

Председатель комиссии Меркурьев»⁶⁰.

Кілька місяців Грекову ще довелося мандрувати по різних пересильних таборах, доки він нарешті не дістався до Москви. Лише у грудні 1956 р. генерал повернувся до Галичини. За усними переказами відомого історика Тараса Гунчака, він кілька разів зустрічався з Грековим у 1957 р. у Відні. Це — остання з відомих нам звісток про Олександра Петровича Грекова. Помер він у Відні 2 грудня 1958 р.

Неупереджений погляд на військову та політичну діяльність генерала Грекова виявить низку як позитивних, так і негативних фактів. Деякі вчинки Олександра Петровича не роблять йому честі. З іншого боку, військові здібності Грекова можуть заслуговувати тільки на схвальну характеристику. Тож, яку оцінку можна дати діяльності генерала? Автор гадає, що кожний з читачів сам визначиться у цьому.

ДОКУМЕНТИ

З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ О. П. ГРЕКОВА

Документ № 1

Протокол допиту О. П. Грекова
від 22 жовтня 1948 р.

Допрос начат: 10–00 — 22.X.48 г.

Допрос окончен: 17–30 — 22.X.48 г.

Вопрос: Какие Вам известны антисоветские националистические организации, существовавшие в г. Вена во время 2-й мировой войны?

Ответ: Во время 2-й мировой войны, как мне известно, в Вене существовало несколько украинских националистических организаций, и в частности в 1 районе на Бангассе в украинском клубе находился центр организации мельниковцев, которую возглавлял доктор Грицай. Однако с ним я лично знаком не был и в эту организацию не входил.

Вопрос: Кого Вы знали из числа украинских националистов мельниковского направления?

Ответ: Из числа украинских националистов-мельниковцев мне был известен бывший генерал «Галицийской армии» Курманович. Больше из числа мельниковцев я никого не знаю.

Вопрос: Вы лично знакомы с Курмановичем?

Ответ: Да, с Курмановичем я был знаком.

Вопрос: Когда Вы с ним познакомились.

Ответ: С Курмановичем я познакомился во время моего командования т.н. «Галицийской армией» в июне 1919 г. В то время Курманович был начальником штаба этой армии, и которого я после принятия армии уволил в отставку.

Вопрос: В Вене Вы встречались с Курмановичем?

Ответ: Нет, с Курмановичем я с 1919 г. никогда не встречался.

Вопрос: Откуда Вам было известно о существовании антисоветской националистической организации мельниковцев в Вене?

Ответ: О существовании антисоветской националистической организации мельниковского направления мне стало известно со слов доктора Кашинского.

Вопрос: Кашинский состоял в организации мельниковцев?

Ответ: Насколько мне известно, Кашинский в организацию мельниковцев не входил.

Вопрос: Продолжайте свои показания?

Ответ: Помимо организации мельниковцев в Вене существовала организация «УНО» (Украинское национальное объединение). Однако, что это за организация и кто ее возглавлял, мне не известно. Кроме того, в Вене существовала еще организация гетманцев.

Вопрос: Кто возглавлял организацию гетманцев в Вене?

Ответ: Об этом мне неизвестно.

Вопрос: Кого Вы знаете из числа членов организации гетманцев?

Ответ: Из числа членов организации гетманцев мне известен один Милорадович.

Вопрос: Кто такой Милорадович?

Ответ: Милорадович — австрийский подданный, украинец, уроженец Черниговской области. Старый эмигрант. Бывший крупный помещик на Черниговщине. Последний раз с ним встречался в 1942 г. в г. Вена. Где он в настоящее время, мне не известно.

Вопрос: Какие еще антисоветские националистические организации Вам известны?

Ответ: Кроме вышеперечисленных антисоветских националистических организаций в Вене, больше, как мне известно, не существовало.

[...]

Документ № 2

Протокол допиту О.П.Грекова
від 30 грудня 1948 р.

Допрос начат в 22 ч. 30 м.

Вопрос: Кто вы по происхождению?

Ответ: Я являюсь выходцем из помещицкой семьи. Мой отец Греков Петр потомственный дворянин-помещик, имел свое собственное поместье в Глуховском уезде Черниговской губернии. Кроме этого он имел имение вместе со своим братом в Рьльском уезде Курской губернии. Являясь помещиком, мой отец одновременно служил в Министерстве внутренних дел в качестве исправника. В 1903 г. мой отец в 53-х летнем возрасте умер по болезни. Моя мать Грекова Марья Григорьевна до замужества Преображенская, дочь священника. Проживая с отцом, занималась хозяйством, в 1905 г. умерла.

Вопрос: Назовите своих братьев и сестер.

Ответ: В семье я был самый старший. Мой родной брат — Греков Константин Петрович, 1877 года рождения, имел специальность юриста, работал мировым судьей в одном из уездов Киевской губернии. В 1919 г., когда я находился в Киеве в составе Контрреволюционных войск, мне стало известно, что брат Константин умер.

Второй брат — Греков Николай Петрович, примерно 1890 года рождения, по специальности инженер железнодорожного транспорта. Во время Первой мировой войны в 1914 г. был мобилизован на службу в царскую армию и с того времени я с ним не встречался. Есть ли он в живых, или где он, мне неизвестно.

Третий брат — Греков Григорий Петрович, примерно 1895 года рождения, до войны 1914 г. учился на юридическом факультете Московского университета. Во время войны служил в царской армии. В 1916 г. он приезжал ко мне гостить, был у меня не долго, рассказывал, что служит в армии, участвовал в боях на волыньском фронте. В 1916 г. он имел чин прапорщика. После 1916 г. своего брата Григория я не встречал, с ним никакой связи не имел, и где он находится в настоящее время, не знаю.

Кроме этого у меня было две сестры. Грекова Анна Петровна, примерно 1879 года рождения. До 1917 г. она проживала в имении отца, а затем в гор. Трубчевске Орловской губернии, где отец перед своей смертью жил и служил исправником. До 1917 г. я с сестрой имел переписку. После 1917 г. с ней никакой связи не имел, и что с ней, есть ли она в живых, не знаю.

Вторая сестра — Грекова Юлия Петровна, по мужу Раевская, ее муж юрист, работал судьей в Трубчевске. В 1916 г. сестра умерла во время родов. Больше родных сестер и братьев у меня не было.

Вопрос: Где в настоящее время находится ваша семья?

Ответ: Моя жена — Грекова Наталья Ивановна, 1883 года рождения, в настоящее время проживает в местечке Анкерн, Советская зона оккупации Австрии и работает переводчицей русского и немецкого языка на Спиртоводочном заводе.

Мой сын — Греков Олег Александрович, 1914 года рождения, уроженец гор. Петербурга проживал вместе со мной в гор. Вене учился в высшей сельскохозяйственной академии. В 1941 г. немцами был мобилизован и работал переводчиком в организации «Тодта». В 1942 г. он заболел тифом и умер.

Моя дочь — Грекова Елизавета Александровна, 1906 года рождения, проживает в гор. Вене (Австрия), работает в нефтяном предприятии фирмы «Шель» в качестве переводчицы русского и немецкого языка.

Вопрос: Кто ваша жена по происхождению?

Ответ: Моя жена Грекова Наталия Ивановна, 1883 года рождения, до замужества Кабат, дочь сенатора Кабат, впоследствии помещика. Примерно в 1907 г. я вместе с женой купили имение Александровку вблизи Курска, где и проживала жена во время Первой мировой войны. Купленное нами имение состояло из 560 дес. земли, скотоводческой фермы — примерно 60–70 коров, мельницы, и других хозяйственных предприятий. В 1917 г. все это мое хозяйство было национализировано. Семью мне удалось забрать с собой в Киев. В конце 1918 г., предвидя эвакуацию контрреволюционных войск из Киева, я семью отправил в гор. Станислав, а оттуда, впоследствии с семьей бежал в Румынию, а потом в Австрию. В 1929 г. я с женой разошелся и до последнего времени с ней не жил.

Вопрос: На какой почве вы разошлись со своей женой, находясь за границей?

Ответ: Основной причиной развода с женой было то, что она допускала интимные связи с другими лицами. Кроме того, жена была недовольна тем, что я занимаюсь националистической деятельностью, и неоднократно предлагала мне эту деятельность прекратить. Когда я заявил ей, что не думаю прекращать своей антисоветской националистической деятельности, а наоборот, решил всецело себя отдать этой деятельности, это обстоятельство также имело соответствующее влияние на ускорение нашего разрыва.

Вопрос: Находясь за границей, в каких странах вы бывали?

Ответ: За время пребывания за границей я в разное время и по разным причинам бывал в Румынии, Австрии — где жил, Польше, Германии и Чехословакии. В других странах мне бывать не пришлось.

Вопрос: Находясь в Австрии некоторое время, вы занимались сельским хозяйством. Какое хозяйство вы имели?

Ответ: В 1922 г. вблизи гор. Вены я купил дом и участок земли примерно равен 2,5 дес. Кроме этого, я такой же участок в 2,5 дес. земли

ежегодно арендовал. Имея 5 дес. земли, я и занимался хозяйством с 1922 до 1929 г. В 1930 г. я переехал в Вену, где и жил до последнего времени, т.е. до ареста.

Вопрос: В подданстве какой страны вы состояли, находясь за границей?

Ответ: Находясь за границей до 1946 г., я везде числился как человек без гражданства. Подданства ни одной из стран я не принимал. В 1946 г. я официально был принят в подданство Австрии и в настоящее время являюсь австрийско-подданным, хотя при аресте никаких документов подтверждающих мое подданство отобрано не было. Эти документы остались у меня дома.

Вопрос: В связи с чем в 1946 г. вы решили принять австрийское подданство?

Ответ: В 1946 г. я решил принять австрийское подданство потому, что мной было принято решение оставаться доживать свой век в Австрии. Оставаться дальше вне гражданства было нельзя, возвращаться на родину я боялся, рассчитывая, что мне придется нести ответственность за проводимую мной антисоветскую деятельность. Поэтому я избрал последнее — оставаться в Австрии, в связи с чем и принял австрийское подданство. Тем более, если раньше эмигрантов, в частности в Австрии, не принимали в австрийское подданство, то в 1946 г. эта возможность представилась, эмигрантов принимали и выдавали документы как австрийско-подданный. Воспользовавшись этим, я так же принял австрийское подданство и получил соответствующие документы.

Допрос закончен в 1 ч. 30 м.

Протокол мной прочитан. Записан с моих слов правильно.

Александр Греков

Допросил: Нач. отделения С/ч МГБ УССР
майор

Лимодченко

ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 73–82.
Оригінал. Рукопис.

Документ № 3

Протокол допиту О.П.Грекова
від 13 січня 1949 р.

Допрос начат в 13 часов.

Вопрос: Известно, что вы бывший генерал-майор царской армии. Покажите о вашей военной карьере?

Ответ: В 1897 г. я закончил Московский университет (юридический факультет) и поступил на военную службу юнкером Московского военного училища, которое окончил в 1899 г. в звании подпоручика. В 1900 г. был переведен в лейб-гвардии егерский полк 1-й пехотной дивизии, дислоцировавшейся в Петербурге, и оставался в строю до поступления в Военную академию.

Осенью 1902 г. я сдал экзамен и поступил в Николаевскую военную академию Генерального штаба, которую окончил в 1905 г., и при выходе с Академии, был произведен в гвардии штабс-капитаны и направлен командовать ротой в выше указанный егерский полк, где служил два года. В 1907 г. я был переведен в Генеральный штаб и проходил службу в г. Москве в чине старшего адъютанта при 3-й гренадерской дивизии. В начале 1908 г. был возвращен в Петербург на ту же должность, но в другую дивизию — 1-ю гвардейскую.

С 1910 по 1914 гг., до начала первой мировой войны, я проходил службу в штабе войск гвардии и Петербургского военного округа в должности старшего адъютанта. В 1911 г. мне было присвоено звание подполковника. С начала войны, в 1914 г. я получил назначение начальником штаба 74-й пехотной дивизии Юго-Западного фронта. В 1915 г. я был произведен в полковники, а в начале 1917 г. мне было объявлено, что с 1916 г. мне присвоено звание генерал-майора.

Войну я в основном провел на Юго-Западном фронте. Начал ее в должности начальника штаба дивизии и закончил начальником штаба 6-го армейского корпуса. В начале 1917 г. командовал Лейб-гвардии егерским полком. После свержения с престола Николая II и прихода к власти правительства Керенского, я оставался на фронте и был верен ему до конца 1917 г.

Вопрос: Октябрьскую революцию 1917 г. вы встретили враждебно и, перейдя на службу к контрреволюционным правительствам, проводили активную борьбу против Советской власти. Показывайте по существу?

Ответ: Я не намерен отрицать этого. Будучи выходящим из помещичьей среды, которую громила Октябрьская революция, и являясь царским генералом и представителем Генерального штаба на фронте, я действительно враждебно встретил революцию и сразу же, перейдя на службу к контрреволюционному правительству на Украине, поскольку здесь в то время находился, проводил вооруженную борьбу против Советской власти.

Допрос прерван в 18 часов.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно:

Александр Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР
майор Черкасов

ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 83-87.
Оригінал. Рукопис.

Документ № 4

Протокол допиту О.П.Грекова
від 21 січня 1949 р.

Допрос начат в 13–00.

Вопрос: Где вас застала Великая Октябрьская Социалистическая революция 1917 года?

Ответ: В то время я был на фронте начальником штаба 6-го армейского корпуса около Збаража в Галиции. Там я узнал об организации Советского правительства. Влияние революции сразу распространилось и на наш корпус, и в одной из дивизий корпуса уже существовали большевистские комитеты, а вторая дивизия была украинизирована и имела свою раду. Тогда же я был назначен генерал-квартирмейстером первой армии, находившейся на Северном фронте, куда я должен был выехать через Киев. При выезде к месту нового назначения, голова рады украинизированной дивизии Трофименко поручил мне — при переезде через Киев посетить главу «Центральной рады» Грушевского и переговорить с ним по вопросу дальнейшего использования украинизированной дивизии. Прибыв в ноябре 1917 г. в г. Киев, и выполняя поручение Трофименко, я посетил Грушевского, который мне предложил перейти на военную службу на Украине.

Вопрос: И вы сразу перешли в лагерь контрреволюции?

Ответ: Да, я признаю это. Грушевскому я тогда дал свое согласие перейти на службу к контрреволюционному правительству «Центральной рады». Причиной этому послужило распространение революции по всей России, успешная борьба большевиков, разгром помещичьих усадеб, убийство царских генералов, в частности, к тому времени я знал об убийстве генерала Духонина. Тогда я не имел надежды добраться к новому месту назначения.

Кроме того, на Украине у меня были личные интересы, как выходца из семьи помещика Черниговской области, и я считал, что «Центральная рада» достаточно сильна для ведения борьбы с большевизмом, и что я смогу здесь приложить свои усилия как военный специалист.

Вопрос: Какое положение вы заняли в «Центральной раде»?

Ответ: Грушевский направил меня к секретарю военных дел (военному министру) «Центральной рады» Петлюре, которым при согласовании с Грушевским мне было поручено формирование 2-й Сердюкской дивизии в Киеве. В конце ноября или декабре 1917 г. Грушевским я был назначен начальником штаба Киевского военного округа и состоял в этой должности до занятия Киева советскими войсками Муравьева, что произошло в начале января 1918 г.

Вопрос: Покажите, какую вражескую деятельность вы проводили в этот период?

Ответ: Я формировал 2-ю Сердюкскую (гвардейскую) дивизию. Тогда мне удалось сформировать один полк. Когда я был назначен начальником штаба КВО, то в это время фактически гарнизона еще не было, и я по поручению «Центральной рады» занимался ликвидацией царского штаба Киевского военного округа. Кроме того, по заданию командующего округа Шинкаря, я занимался учетом и снабжением всякого рода контрреволюционных националистических формирований, которые намеревался свести в сильную военную единицу, что мне не удалось, так как эти формирования превращались в разного рода банды, действовавшие самовольно. В это время, по указанию Грушевского, началось формирование дивизии галицийских сичевых стрельцов из числа австрийских военнопленных. Этим формированием руководили в то время прапорщики Коновалец и Дидушок Василий.

Вопрос: Покажите о вашей связи с Коновальцем?

Ответ: Когда Коновалец занимался формированием «сичевых стрельцов», я с ним познакомился как начальник штаба округа и давал ему технические указания по вопросам формирования. Впоследствии с Коновальцем я встретился, когда уже был утвержден военным министром. В частности, когда я был вызван из Раздельной и приглашен Винниченко к нему на обед, то там уже находился Коновалец, являвшийся в то время полковником и командиром корпуса «сичевых стрельцов». На обеде он вел себя вызывающе, полудиктаторски, и выступал за Петлюру. Там же Коновалец познакомил меня с Мельником, который также был в чине полковника, состоял в сичевой раде и был ближайшим советником Коновальца.

Как военному министру, мне с ними особых дел иметь не пришлось, так как они были в Киеве полными хозяевами и поддерживали Петлюру, который на них опирался. Находясь на посту военного министра «директории» и периодически приезжая в Киев из Одессы, где вел переговоры с французами, я также встречался с Коновальцем и Мельником, которые жили в гостинице «Континенталь». Несколько раз мне приходилось присутствовать на собраниях сичевой рады в качестве советника организационных вопросов по руководимыми ими войсками и формированию второго корпуса, что намеревался делать Коновалец.

Когда в феврале 1919 г. к Киеву подошли войска Красной армии, возникла необходимость эвакуации Киева, я, возвратившись из Одессы, остался в Киеве, чтобы следить за обороной города корпусом «сичевых стрельцов» и эвакуацией. В это время я систематически встречался с Коновальцем и Мельником. Эвакуацию нам удалось провести в полной мере. Покидая Киев, я выезжал в своем поезде, а Коновалец в своем. Для связи с корпусом Коновальца я потребовал представительства в своем вагоне — полковника Мельника, что и было сделано Коновальцем. Так мы приехали в Казатин, откуда я выехал в Одессу, а Коновалец остался в Казатине, как командир фронта против занявших Киев советских войск. Петлюра

со штабом передислоцировался в г. Проскуров. Впоследствии я встречал Коновальца в г. Вене в 1920 г. Другой связи с ним не имел.

Вопрос: Продолжайте показывать о пребывании вас на службе в «Центральной раде».

Ответ: В связи с предстоявшим в январе 1918 г. падением Киева, Петлюра ушел в отставку, на его место стал некто Порш, с которым у меня произошли разногласия относительно возможности защищать Киев*. В связи с этим, я также ушел в отставку и временно направился в Курскую область, где была моя семья, с которой я и пробыл до марта 1918 г.

Узнав о приходе на Украину немецких войск и заключении Брестского мира, об уходе из Киева войск Муравьева и возвращении «Центральной рады», я в марте 1918 г. вновь пробрался в Киев. В Киеве я встретил полковника Жуковского, который в это время являлся военным министром «Центральной рады». Ранее Жуковский был помощником Петлюры и я знал его еще тогда. Поэтому, когда я связался с Жуковским, он предложил мне пост товарища военного министра, на что я дал свое согласие и был утвержден «Центральной радой». В мае 1918 г. немцы разогнали «Центральную раду», в связи с тем, что она не выполняла взятых на себя обязательств по снабжению немцев сырьем и продовольствием, и поставили гетманом Украины генерала Скоропадского, которым я был уволен в отставку.

Вопрос: Почему?

Ответ: Скоропадский не имел ко мне доверия и считал меня стоящим в оппозиции против него как украинского националиста-«самостийника», поэтому он и отстранил меня, а Жуковский был им арестован.

Вопрос: Что было дальше?

Ответ: С приходом к власти гетмана Скоропадского, среди офицеров — сторонников Грушевского и Петлюры, возникла организация т.н. «Украинского офицерского союза — батькивщины», ставившая своей целью — сохранение националистических украинских офицерских кадров. Все было рассчитано на то, что гетман Скоропадский без поддержки немцев

Під час першого допиту О.П.Грекова 21–22 вересня 1948 р. це питання також порушувалося: «*Вопрос:* В чем именно у Вас были разногласия с Порш?

Ответ: В декабре 1917 г. Красная армия под командованием Муравьева подошла к станции Дарница, что в 10 км от Киева, и повела наступление на Киев. Порш решил, во что бы это ни стало не сдавать Киева. Зная состояние Киевского гарнизона и наличия наших сил в Киеве, которых не хватило бы, чтобы удержать Киев, я категорически возражал против плана Порша и предложил Киев сдать, отойти на Житомир, сконцентрировать силы, а затем ударить и взять обратно Киев. Однако Порш со мной не согласился, и я вынужден был пойти в отставку.

Вопрос: Продолжайте свои показания.

Ответ: Как и следовало ожидать, Киева Порш не удержал. Красная армия взяла Киев, и Центральная Рада была вынуждена эвакуироваться в Житомир» (ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 36).

долго удержаться во власти не сможет. Немецкие войска уже начали разлагаться, и было ясно, что они уйдут из Украины.

Вопрос: Указанный союз был организован вами?

Ответ: Да, организатором и руководителем «Украинского офицерского союза — батькивщины» был я, моим помощником являлся Иван Андрущенко. Практическая деятельность «союза» в основном сводилась к учету офицерского состава, ведению пропаганды против Скоропадского и уклонению офицеров от службы в армии Скоропадского. В связи с тем, что Скоропадский за участие в вышеуказанном союзе намеревался меня арестовать, о чем я узнал от генерала Синклера, я из Киева бежал в Полтаву, где пробыл неделю и, узнав об организации нового украинского правительства — «директории» в Виннице, я выехал туда и предложил свои услуги «директории», в частности ее председателю — Винниченко.

Проездом на Винницу через Казатин я встретился с Петлюрой, который в то время являлся уже головным атаманом украинского войска. Петлюра принял меня сухо, но предложил, чтобы я принял участие в завоевании Киева и направил меня в Винницу. По прибытию в Винницу, я был сразу же принят на военную службу «директорией».

Вопрос: И возглавили контрреволюционные националистические войска на юге Украины?

Ответ: Да, я официально был назначен главнокомандующим войск на Херсонщине, Екатеринославщине и Таврии. Выехав к месту нового назначения на ст. Раздельная, я там встретился со своим предшественником — командующим южной группой войск «директории» Луценко и узнал, что он вел бои с русскими белогвардейцами под командованием Гришина-Алмазова, который стремился занять Одессу. В тот же день мне стало известно, что французские десантные войска захватили Одесский порт и помогли Гришину-Алмазову занять Одессу. В связи с этим, я решил связаться с французами для переговоров, и с группой сербских офицеров прибыл в Одессу. Однако, командующий французскими войсками генерал Бориус отказался вести со мной какие-либо переговоры.

Я тогда вернулся в Раздельную, вызвал к себе Луценко и, поскольку он не являлся военным человеком, принял на себя командование войсками, а его назначил гражданским губернатором. После этого я начал наводить порядок в армии, организовал вывод войск «директории» из района Одессы и, занимаясь формированием новых частей, создал целую новую дивизию. На юге Украины я находился до конца 1918 г.

Вопрос: Впоследствии вы являлись военным министром петлюровской «директории». Покажите о проводившейся тогда вами контрреволюционной деятельности.

Ответ: Совершенно верно. Для этой цели я в конце 1918 г. и был вызван Винниченко в г. Киев, где мне предложили принять военное ми-

нистерство. На этом настаивал и Петлюра, который по непонятным для меня причинам в то же время стремился отстранить меня от формирования новых украинских частей на юге Украины. Я дал свое согласие стать военным министром петлюровской «директории». Будучи военным министром, я организовал военное министерство и, кроме того, лично по решению «директории» участвовал во всех делегациях в Одессу для переговоров с французским командованием. В этот период я встречался в Одессе с начальником штаба французского десантного корпуса — полковником Фрайденбергом, с которым вел переговоры, касающиеся помощи войскам «директории» оружием и боевыми припасами.

Однако переговоры с французами к положительным результатам не привели, несмотря на то, что по указанию Винниченко им обещалось сельскохозяйственное сырье и, в конечном счете, Одессу, но французы на это не пошли, потребовали удаление Винниченко, и когда последнему было доложено об этом, он ушел в отставку. Несмотря на это, французы выдвинули второе требование — подчинение Петлюры руководству Деникина, но Петлюра это сделать отказался. Тогда французы потребовали его ухода из директории, и когда я об этом доложил Петлюре, то последний почему-то решил, что это результат моих личных интриг против него.

В результате Петлюра выразил недовольство мною и стал грозить мне судом за срыв переговоров. Видя такое отношение ко мне Петлюры, который к тому времени прямо представлял из себя диктатора, я в начале марта 1919 г. покинул Украину и выехал в Галицию, в гор. Станислав. Петлюра со своим штабом находился в то время в Проскурове, т.к. значительная территория Украины, в том числе и Киев, были заняты войсками Красной Армии. На этом закончился первый период моей контрреволюционной деятельности.

Вопрос: Почему вы избрали именно Галицию?

Ответ: В это время Галиция находилась в союзе с Украиной, располагала своим правительством, в котором имелся и военный секретариат. Поэтому я рассчитывал, что смогу применить там свои усилия по военной службе. Когда в марте 1919 г. я прибыл в Станислав, мною заинтересовался голова галицийского правительства Голубович, который предложил мне перейти на службу в его правительство, на что я дал свое согласие и получил распоряжение возглавить галицкие войска. Я же попросил предварительно ознакомиться с этими войсками, что мне и было разрешено. После этого я начал объезжать войсковые формирования в Галиции и знакомился с их составом.

Главнокомандующим украинской галицкой армии (УГА) был в то время генерал Павленко. Его армия терпела поражение под Львовом и непрерывно отступала. Мое знакомство с войсками длилось до прихода к власти Петрушевича, который был объявлен диктатором Галиции, и уже Петрушевичу я дал свое окончательное согласие, и был взят им к себе на службу.

Вопрос: Каким образом вы установили связь с Петрушевич?

Ответ: С Петрушевич я познакомился на заседании галицийского правительства, куда был приглашен Голубовичем. Это заседание выбрало Петрушевича главой правительства, и он тогда же предложил мне командование галицкой армией.

Вопрос: И после этого вы стали главнокомандующим УГА? Покажите по существу.

Ответ: Да, Петрушевичем я был назначен главнокомандующим УГА. Вскоре после этого я принял решение внезапным ударом по польским войскам отвоевать захваченную ими украинскую территорию в Галиции. В этот период мною было блестяще проведено несколько военных операций против поляков, в результате их войска были отброшены далеко на запад, и возглавляемыми мною войсками были заняты Станислав, Тернополь, Коломия, Буча и другие города. В то же время я проводил активную деятельность по формированию и расширению галицийской армии, в результате чего довел ее количество до 100 тыс. человек.

Однако достаточного количества оружия и боеприпасов не было, и я вынужден был прекратить наступление, и перевел войска в оборону. В связи с этим Петрушевич обратился к Петлюре за помощью оружием и боеприпасами для УГА. На это Петлюра поставил условие — что он даст боеприпасы и оружие, если от командования галицийской армии буду удален я — Греков, что и произошло для меня совершенно неожиданно. Не ожидая оружия и боеприпасов от Петлюры, Петрушевич перевел войска УГА за Збруч на территорию Украины, чтобы поддержать Петлюру в борьбе против Красной армии.

Я остался частным лицом в Чорткове, а затем выехал в Залещики. В этот период петлюровские войска были разгромлены и вытеснены из Украины. В связи с этим из Залещики я выехал в Румынию, а затем в Австрию, осел на жительство в Вене и проживал там до дня ареста, т.е. с мая 1920 г. по сентябрь 1948 г.

Вопрос: Следовательно, видя разгром петлюровских банд Советской армией и безнадежное свое положение, вы решили бежать за границу?

Ответ: Да, это так. Мне с одной стороны угрожало пленение поляками, от фронта на Украине я был отрезан, поэтому я принял решение выехать за границу.

Допрос окончен в 16 часов.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно:

Александр Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 88–98.

Оригінал. Машинопис.

Документ № 5

Протокол допиту О.П.Грекова
від 29 січня 1949 р.

Допрос начат в 13–00.

Вопрос: Почему вы избрали местом своей эмиграции именно Вену?

Ответ: Мне было известно, что в 1920 г. в Вене еще существовали посольства Галицийского правительства, правительства УНР и, следовательно, там находились ряд видных бывших политических деятелей с Украины. Кроме того, на жительство в Вене осело значительное количество украинской эмиграции. Еще в период существования Австро-Венгерской империи Галиция входила в ее состав, и в Вене проживало еще с тех времен большое количество украинцев. Поэтому и рассчитывал, что, осев на жительство в Вене, я, если понадобится, буду иметь материальную и моральную поддержку.

Вопрос: И продолжать вражескую деятельность против Советского Союза?

Ответ: Да, я это отрицать не стану, так как в начале моей эмиграции я занялся проведением организованной антисоветской деятельности.

Вопрос: И с чего вы начали?

Ответ: Первым делом я занялся установлением антисоветских националистических формирований, находившихся в Вене, что впоследствии вылилось в создание антисоветской организации.

Вопрос: С кем конкретно вы установили связь?

Ответ: Когда я приехал в Вену в 1920 г., связался сначала с послом галицийского правительства, неким доктором Сингалевичем, который помог мне получить разрешение на проживание в Вене. После этого, я занялся поисками своих знакомых по Украине. Мне сразу же удалось установить связь с бывшим членом директории Афанасием Андриевским, который мне рассказал, что в Вене из его партии «самостийников-социалистов» находятся: председатель этой партии Александр Макаренко, бывший командир Волынского корпуса Оскилко; бывший мой секретарь по военному министерству Мацюк; бывший министр финансов у Петлюры — Кривецкий и другие. Через Андриевского мне удалось установить непосредственную связь с Макаренко. Макаренко, в свою очередь, помог мне связаться с представителями гетманской партии «хлеборобов»: идеологом партии Липинским, Сергеем Шеметом — бывшим крупным помещиком Лубенского уезда; Дорошенко — бывшим министром иностранных дел у Скоропадского; Скоропись-Йолтуховским, являвшимся губернским комендантом одной из губерний на Украине во времена Скоропадского.

От Шемета я узнал о пребывании в Вене сенатора Шелухина, с которым также связался. Шелухин уже тогда занимался вопросом объединения украинской эмиграции. Позже я установил связь с представителем партии социал-федералистов Кушниром Макаром. Установившая выше поименованные связи, я лично, а также и другие представители украинских националистических партий, неоднократно устраивали разрозненные вначале сборища, встречались по несколько человек и, обсуждали вопросы, касающиеся создания общей организации всех партий, что нам и удалось в конце 1920 г. В начале 1921 г. в Вене была создана и действовала антисоветская организация, в которую вошел и я. [...]

Вопрос: Известно, что руководителем «Всеукраинского национального союза» являлись вы. Так ли?

Ответ: Да, с созданием союза, на первом учредительном заседании я был избран его председателем и возглавлял союз в течение 2-х месяцев 1921 г., а затем из союза был исключен.

Вопрос: Какие группы и организации вошли в состав «Всеукраинского национального союза»?

Ответ: Как я уже показывал, в союз вошли представители партии «самостийников», группы «социал-федералистов», антисоветской организации «хлеборобов». В союз также вошли бывшие основатели «СВУ», они же представители украинских эсеров и представители Галичины.

Вопрос: Назовите известных вам участников «Всеукраинского национального союза»?

Ответ: В названный мной «союз» входили: я — Греков, являвшийся председателем союза, Шелухин — был моим заместителем по Надднепрянской Украине, доктор Кость Левицкий — заместитель по Галиции, вышеназванные мною Кушнир, Макаренко, Оскилко, Мацок, Кривецкий, Дорошенко, Шемет, Скоропись-Йолтуховский, которые являлись рядовыми членами союза. Из бывших организаторов «СВУ», представлявших в Вене партию эсеров, в союз входили: Андрей Жук, доктор Зализняк и Базяк. От галичан в союзе состояли: брат вышеназванного Кость Левицкого — Левицкий и его жена, доктор Роман Перфецкий, доктор Микитей, Козакевич, впоследствии редактор газеты «Украина», доктор Назарук, который в свое время являлся министром здравоохранения правительства директории на Украине и членом «Сичевой рады» в Киеве.

Кроме того, в союз входило много других представителей галицийских формирований, фамилии которых я сейчас не помню. Общий состав союза в Вене насчитывал около 50 человек. В состав нашего союза не вошли: представитель галицийского правительства Петрушевич, петлюровский посол Сидоренко и «сичевые стрельцы», возглавляемые Коновальцем, которые тогда считали себя еще официальными представителями украинского националистического правительства.

Вопрос: Какую антисоветскую деятельность проводил «Всеукраинский национальный союз» и лично вы?

Ответ: «Всеукраинский национальный союз» являлся контрреволюционной националистической организацией и ставил своей целью проведение борьбы против Советской власти и создание «Самостийной Украины». В разрезе этого, в период моего председательства в «союзе», по решению всех его членов, нами был составлен меморандум Версальской мирной конференции на имя президента Америки — Вильсона. В этом меморандуме союз от имени «Соборной Украины» излагал свое право на создание «Самостийной Украины» и ходатайствовал об оказании нам помощи в этом.

В начале своего существования, руководимый мною союз занимался разрешением первостепенной задачи — объединением всей украинской эмиграции, проживавшей в Вене. Занимаясь сколачиванием кадров вокруг «союза» для борьбы за создание «самостоятельного украинского буржуазно-националистического государства», участниками союза велась большая пропагандистская работа — устно и через печать, в которой также проводилась антисоветская агитация.

Поскольку в то время Петлюра, находясь в Польше, пошел на какие-то сделки с поляками, галичане считали его изменником украинского народа, но надднепрянцы не хотели от него откальваться. Поэтому союз занимался разрешением отношений между галичанами и надднепрянцами к Петлюре. В связи с этим было вынесено решение, осуждавшее политику Петлюры, с чем согласились и входившие в союз надднепрянцы. Я лично, как председатель союза возглавлял его антисоветскую деятельность, проводил разного рода заседания, на которых разрешались организационные вопросы по деятельности нашей организации. На этих же заседаниях с моим участием разрабатывался и составлялся меморандум на Версальскую конференцию. Однако я должен оговориться, что этот меморандум никакого эффекта не имел, так как ответ на него не последовал.

Вопрос: Выше вы показали об исключении вас в 1921 г. из «Всеукраинского национального союза». Укажите причины, послужившие этому.

Ответ: Моему исключению из союза предшествовала компрометация меня польскими разведывательными органами в лице ее представителя некоего Чернушенко-Сагайдачного Сергея Мефодиевича, с которым я тогда вступил в сотрудничество.

Вопрос: Следовательно, вы сотрудничали с польской разведкой?

Ответ: Да, я решил правдиво показать следствию о своем сотрудничестве с польскими разведывательными органами. Однако для сотрудничества с польской разведкой я был привлечен вышеназванным Чернушенко-Сагайдачным, не зная вначале, чего он от меня желал.

Вопрос: Кто такой Чернушенко-Сагайдачный?

Ответ: Чернушенко-Сагайдачний — подполковник царской армии, выходец из семьи крестьянина Полтавской губернии. Во время «директории» на Украине Чернушенко-Сагайдачний являлся командиром одного из петлюровских полков корпуса Оскилко на Волини, неоднократно участвовал в боях с Красной Армией. Бежав за границу и осев на жительство в г. Вене, Чернушенко-Сагайдачний являлся частным гражданином, нигде не работал, но, как я впоследствии узнал, он состоял на службе в польской разведке.

Вопрос: При каких обстоятельствах вы были привлечены Чернушенко-Сагайдачным для сотрудничества с польскими разведорганами?

Ответ: Вскоре после образования «Всеукраинского национального союза» и избрания меня его председателем, ко мне на квартиру в Вене явился Чернушенко-Сагайдачний в сопровождении Оскилко, который и познакомил меня с ним. В беседе со мной, Чернушенко-Сагайдачний заявил, что он пришел ко мне как бывший мой подчиненный по военной службе на Украине с целью выразить мне свое почтение и установить связь. Тогда же он предложил свои услуги по поддержанию меморандума, составленного «Всеукраинским национальным союзом», о чем, как заявил мне Чернушенко-Сагайдачный, он уже был осведомлен. При этом ссылался на обширные свои связи среди французских правящих лиц.

Предложение Чернушенко-Сагайдачного, касающееся меморандума о создании «Самостийной Украины» для меня, как председателя «союза», имело значение, поэтому я вошел с ним в более близкие отношения. Впоследствии с Чернушенко-Сагайдачным мы чаще всего встречались в кафе, о чем заранее условливались. Однажды в кафе он представил мне некоего Беседовского, якобы представителя советского посольства в Австрии. В каких отношениях он с ним находился, я не знаю, но впоследствии мне стало известно, что Беседовский никакого отношения к посольству не имел, а просто являлся изменником Советской России и «невозвращенцем».

Спустя месяц моего знакомства с Чернушенко-Сагайдачным, он однажды передал мне приглашение польского посла в Вене Марселя Шароты — посетить его на квартире. Я согласился, и вместе с Чернушенко-Сагайдачным был принят Шаротой. Практическим результатом приема было — передача мне Шаротой приглашения маршала Пилсудского приехать в Варшаву для переговоров с последним.

Я принял это приглашение и с Чернушенко-Сагайдачным выехал в Варшаву, где принимался видными деятелями польского правительства, в частности, зам. министра иностранных дел Пильцем, доверенным лицом Пилсудского — Патыком, начальником польского генерального штаба — генералом Развадовским, доверенным лицом последнего — капитаном Чарноцким и двумя министрами петлюровского правительства. Все они предлагали мне заняться организацией и формированием украинских войск, собранных на польской территории и возглавить командование этими войсками,

но с подчинением меня Петлюре. Пойти к нему в подчинение я не пожелал, и от предложения представителей польского правительства отказался.

В связи с этим отказом, интерес ко мне со стороны поляков исчез, и маршалом Пилсудским я принят не был. Поскольку в Варшаве мне делать было нечего, я с Чернушенко-Сагайдачным вернулся в Вену. После моего возвращения, члены «Всеукраинского национального союза» оценили мою поездку в Варшаву как самовольное действие, направленное на какие-то сделки с поляками, противоречащие интересам украинской эмиграции, в частности, галицийской части «союза», которые заявили, что я якобы вел переговоры с поляками о передаче им Галиции. Несмотря на мои доводы о неправильности таких толкований, члены «союза» выразили мне недоверие, и я был исключен.

Спустя незначительное время Чернушенко-Сагайдачный при одной из встреч со мной, заявил, что он намеревается издавать в Вене газету «Украина» на украинском и французском языках, и предложил мне сотрудничество в газете. Я поинтересовался, кем именно она будет издаваться и на чьи средства, на что Чернушенко-Сагайдачный ответил, что он финансирован для издания газеты французским правительством. Кроме того, Чернушенко-Сагайдачный убедил меня в том, что газета будет преследовать цель якобы оздоровления украинской эмиграции. Полностью доверяя Чернушенко-Сагайдачному, я дал ему свое согласие на сотрудничество в газете, однако впоследствии убедился, что сотрудничал с польскими разведорганами, как и сам Чернушенко-Сагайдачный.

Вопрос: А что у вас было общего с французами?

Ответ: Я лично с французами ничего общего не имел, однако должен сознаться, что через Чернушенко-Сагайдачного имело место мое косвенное сотрудничество и с французской разведкой.

Вопрос: Покажите о вашей деятельности в пользу названных разведок?

Ответ: С первых дней издания газеты «Украина» мне стало ясно, что Чернушенко-Сагайдачный действительно финансируется для этой цели польской и французской разведками, в связи с чем он и ввел два текста в газете на украинском и французском языках. Впоследствии сам Чернушенко-Сагайдачный мне прямо заявлял, что эту газету он издавал под непосредственным руководством польского генерального штаба, преследуя в основном политическую цель по компрометации отдельных украинских националистических деятелей, а так же, как я впоследствии узнал, и меня, как председателя выше названного «союза».

Кроме того, я лично для польской и предполагаю, что и для французской разведок, передал через Чернушенко-Сагайдачного ряд сведений, касающихся украинской эмиграции. Вначале Чернушенко-Сагайдачный поручал мне писать отдельные статьи, в частности: о возвращении галичан-эмигрантов на родину, о деятельности директории, о Габсбург-Лот-

ринген, он же Василий Вышиваный, который претендовал на пост гетмана Украины.

Однако впоследствии, Чернушенко-Сагайдачный прямо использовал меня для передачи ему информации по разведывательной службе. Сначала это было под видом товарищеских отношений, — он подсовывал мне на подпись краткого содержания записки о наличии тех или иных националистических формирований в Вене и я их подписывал. И когда спрашивал, зачем это, он мне заявлял, что я же друг, доверяю ему и должен подписать так, как это надо.

Впоследствии подобного рода сведения, в основном касающиеся украинской националистической эмиграции, ее численном составе, направлении и деятельности по объединению этих формирований, я уже передавал ему, зная, что они нужны не для газеты, а шли в польский генеральный штаб и, прямо предполагаю, в его отделы разведывательной службы. Кроме того, в подтверждение моей косвенной связи с французской разведкой, может служить и то обстоятельство, что по предложению Чернушенко-Сагайдачного я написал несколько официальных писем на имя президента Франции, в которых освещалось возможное и необходимое сотрудничество Украины с Польшей, а, следовательно, и с французами, состоявшими в союзе с Польшей.

Еще когда мы с Чернушенко-Сагайдачным были в Варшаве, я лично наблюдал, что среди офицеров польского генерального штаба, а также и среди высших правительственных лиц, он был своим человеком. В Варшаве я с Чернушенко-Сагайдачным был помещен на жительство в номер европейской гостиницы, принадлежавший до этого некоему полковнику Марино, являвшемуся заместителем председателя французской армии в Варшаве генерала Ниссея. При этом Чернушенко-Сагайдачный прямо заявлял мне о своем знакомстве с офицерами французских военных кругов, находившихся в Варшаве.

Когда я ясно увидел, что издававшаяся нами газета «Украина» была направлена на организацию раскола среди украинской эмиграции, стоявшей в оппозиции против Петлюры, что было угодно полякам, поскольку они занимались формированием украинских войск под руководством Петлюры, мне пришлось более конкретной объяснить по существу с Чернушенко-Сагайдачным. Тогда он прямо мне заявил, что это угодно польскому генеральному штабу и конкретно, его секретной службе, которая ведала этим вопросом.

Уже в 1922 г., однажды, без всякого предупреждения Чернушенко-Сагайдачный явился ко мне и заявил, что он уезжает в Чехословакию и, следовательно, прекращает всякое сотрудничество со мной. На мой вопрос, как же будет продолжаться наша совместная служба, он, не стесняясь меня, заявил, что эта служба также прекращается и газета «Украина» больше издаваться не будет. То, что мы с ним делали, как он говорил, было

угодно польскому генеральному штабу и, в частности, по указанию последнего, проводилась дискредитация нежелательных для поляков деятелей украинской националистической эмиграции и в частности меня, сбору необходимых сведений и проч. Комбинация, которую осуществлял Чернушенко-Сагайдачный, была достигнута и необходимость во мне отпала.

Все эти мероприятия польской разведки, как заявил мне Чернушенко-Сагайдачный, он проводил по прямому заданию начальника польского генерального штаба. Так была прервана моя связь с Чернушенко-Сагайдачным. После этого со мной действительно произошел большой конфуз, так как вся украинская эмиграция, находившаяся в Вене, от меня отказалась, и поговаривала о моем сотрудничестве с поляками. Обозлившись на Чернушенко-Сагайдачного за это, я сразу же в том же 1922 г. написал на имя начальника польского генерального штаба письмо, в котором указал, что прекращаю всякое сотрудничество с ними.

Вопрос: Вы не все показали о своем сотрудничестве с французской разведкой?

Ответ: О своем косвенном сотрудничестве с французской разведкой я откровенно показал все то, что мне было известно со слов Чернушенко-Сагайдачного, и в чем он убеждал меня лично. Помещая в издававшейся нами газете «Украина» отдельные статьи в интересах Франции, передавая отдельные сведения, касающиеся украинской эмиграции, я интересовался у Чернушенко-Сагайдачного, кто направляет эту нашу деятельность, и он мне утвердительно и неоднократно заявлял, что делается это не только по указанию начальника польского генерального штаба, а по прямому указанию французского генерала Нисселя, являвшегося военным представителем Франции в Варшаве. Прямой связи с кем-либо из представителей французской разведки, как я показал выше, мне иметь не приходилось.

Допрос окончен в 17 часов.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно: Греков

Допросил: Начальник 1-го Отдела Следчасти МГБ УССР
майор Черкасов

ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 99–109.
Оригинал. Машинопис.

Документ № 6

Протокол допиту О.П.Грекова
від 5 лютого 1949 р.

Допрос начат в 23 часа.

Вопрос: На предыдущем допросе вы назвали Габсбург-Лотрингена. Покажите, что вам известно о нем?

Ответ: Габсбург-Лотринген Вильгельм — выходец из царствовавшего дома Австро-Венгерской монархии. Являлся эрцгерцогом и в последнее время проживал в г. Вене. В 1918 г. Габсбург-Лотринген находился на Украине в составе немецко-австрийских оккупационных войск. Когда в 1919 г. я командовал Украинской Галицкой армией в Галиции, он состоял в моем подчинении, и являлся командиром батальона галицких сичевых стрельцов корпуса Тарнавского. С тех времен и в последующие годы Габсбург-Лотринген активно занимался украинским вопросом и претендовал на пост гетмана Украины. В связи с этим, для популяризации себя среди украинского народа он присвоил себе псевдоним «Вышиванный».

Вопрос: Покажите о ваших встречах с Габсбург-Лотрингеном (Вышиванным) на Украине?

Ответ: С Габсбург-Лотрингеном Вильгельмом, он же Вышиванный, мне встречаться на Украине не приходилось. В 1918 г. я о нем вообще ничего не слышал, а в 1919 г., хотя и знал о его службе в составе Галицкой армии, но с ним не встречался. Первый раз я с ним встретился летом 1920 г. в Вене.

Вопрос: Как произошла эта встреча?

Ответ: Тогда Габсбург-Лотринген лично явился ко мне с визитом на квартиру по ул. Шаумбургерштрассе, 32, г. Вена, где я в то время проживал.

Вопрос: С какой целью посетил вас Габсбург-Лотринген. Ведь ранее, как показали выше, вы с ним не встречались и знакомы не были?

Ответ: Целью его посещения было познакомиться со мной как с бывшим командующим «УГА», что и произошло в эту краткую встречу. Кроме того, Габсбург-Лотринген пригласил меня заходить к нему. В последующих встречах он старался привлечь меня для сотрудничества с ним.

Вопрос: О каком сотрудничестве вы говорите?

Ответ: Не покидая своих притязаний на Украинский престол, Габсбург-Лотринген энергично занимался украинским вопросом, и как я видел, в осторожной дипломатической форме он группировал вокруг себя украинских деятелей. Встречаясь со мной в течение 1921 года, в беседах он интересовался Украиной и украинской эмиграцией. При этом мне давал понять, чтобы я сотрудничал с ним в направлении разрешения интересовавшего его украинского вопроса. В тоже время Габсбург-Лотринген своих планов не излагал, при встречах и беседах вел себя дипломатически и, по

сути, никакого сотрудничества у меня с ним не последовало. К этому времени я по указанию Чернушенко-Сагайдачного написал статью в издававшуюся нами газету «Украина» против Габсбурга, под заглавием «Вышиванщина», в которой осуждал его притязания на украинский престол.

Правда, эту статью я не подписывал своей фамилией, однако Габсбург-Лотрингену кто-то рассказал о моем авторстве, и мы с ним разошлись и наши встречи прекратились. Впоследствии я слышал, что он длительный период проживал во Франции, в Париже.

Вопрос: Покажите о связях Габсбурга-Лотрингена с французами?

Ответ: Мне об этом ничего не известно. Из печати я знал, что Габсбург-Лотринген проживая в Париже, запутался в каких-то денежных делах, за что его намеревались там судить, однако ему удалось выехать в Австрию.

Вопрос: В последние годы вы встречались с Габсбургом-Лотрингеном и какой характер носили эти встречи?

Ответ: После указанного разрыва я встречался с Габсбург-Лотрингеном первый и последний раз в 1943 или 1944 г., точно не помню, в одном из кафе г. Вены. Свел нас некто доктор Брензан, которого я знал как приближенного Габсбурга, осуществлявшего для последнего какие-то спекулятивные денежные сделки, за что Брензан впоследствии попал под суд. При этой встрече Габсбург-Лотринген, хотя и именовал себя полковником Вышиванным, однако украинскими делами интересовался вяло и беседу со мной свел к заглаживанию ранее происшедшей между нами размолвки. К этому времени он значительно постарел, был глуховат на одно ухо, и когда я заговорил с ним на украинском языке, попросил разговаривать на немецком языке. Больше я с ним не встречался.

Допрос окончен в 3 часа.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно: Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

ЩДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 110–117
Оригінал. Рукопис.

Документ № 7

Протокол допиту О.П.Грекова
від 11 лютого 1949 р.

Допрос начат в 15 ч. 00 м.

Вопрос: Порвав связь с Чернушенко-Сагайдачным и прекратив сотрудничество в газете «Украина», какую антисоветскую националистическую деятельность вы проводили?

Ответ: После того, как я написал начальнику польского генерального штаба о прекращении сотрудничества с ними, в силу сложившегося у меня неблагоприятного материального положения, я в 1922 г. покинул Вену, и с семьей переехал на жительство в Тулльский район, что в 25 км от Вены, и прожил там до 1930 г., занимаясь сельским хозяйством. В это время я никакой политической деятельностью не занимался. В 1930 г. я возвратился на жительство в г. Вену, до 1933 г. не работал, а затем поступил на службу в книжный склад (общество распространения политико-экономических знаний). В 1934 г., когда я служил в книжном складе, со мной установила связь организация «Союз молодоросов» и, в частности, ее руководитель — секретарь «союза» Иелита-Вильчковский Кирилл.

Вопрос: Покажите подробно об организации «Союз молодоросов»?

Ответ: «Союз молодоросов» существовал и действовал в Париже (Франция). Это была антисоветская организация монархического направления, а не украинско-националистического, и ставила своей целью восстановление царствования дома Романовых в России.

Вопрос: Почему в таком случае «Союз молодоросов» установил связь с вами?

Ответ: Я полагаю, что они рассчитывали на мое сотрудничество с ними, поскольку в прошлом я являлся царским генералом.

Вопрос: Изложите обстоятельства установления связи «Союза молодоросов».

Ответ: В 1934 г. из Парижа от секретаря «Союза молодоросов» Иелита-Вильчковского я получил письмо, в котором он просил меня как заведующего книжным складом выслать в Париж для союза книгу об организации хозяйства в фашистской Италии. Я ему выслал требуемую книгу, а затем между нами завязалась переписка. Спустя 3 месяца, Иелита-Вильчковский в своем письме попросил меня сообщить о событиях на Украине после падения монархии. В связи с этим я решил использовать «Союз молодоросов» для пропагандирования украинско-националистического движения и стал писать ему статьи по украинским вопросам в издававшуюся в Париже газету «Молодоросская искра» и «Бодрость». Так длилось мое сотрудничество с «союзом» до 1938 г. К этому времени я написал им ряд статей явно украинско-националистического содержания, в которых выставлял необходимость признания домом Романовых «Самостийной Украины».

«Союз молодоросов», будучи монархической организацией, начал вносить в мои статьи коррективы, в связи с чем было прекращено мое сотрудничество с ними, о чем я уведомил письмом князя Сергея Оболенского, являвшегося заместителем Иелита-Вильчковского. Кроме того, причиной прекращения связи с «Союзом молодоросов» послужило мое знакомство с неким доктором Кашинским Павлом, который являлся ак-

тивным украинским националистом, и сразу же после знакомства он посоветовал мне прекратить связь с союзом.

Вопрос: Покажите, кто такой Кашинский, и при каких обстоятельствах вы с ним познакомились?

Ответ: Доктор Кашинский, как мне впоследствии стало известно с его слов, в прошлом являлся директором книгоиздательства «Вернигора» на Украине в г. Киеве. С занятием Киева советскими войсками Кашинский эмигрировал за границу и проживал частным лицом в г. Вене. По деятельности, проводившейся Кашинским среди украинской националистической эмиграции в Вене, мне было известно, что он занимался вопросами объединения всех украинских организаций. В начале своей эмиграции в Вене он примкнул к организации ОУН — Коновальца, впоследствии был связан с другими националистическими формированиями, а когда я его узнал ближе, он лично осуществлял руководство по объединению этих формирований. Обстоятельства моего знакомства с Кашинским таковы: в 1938 г. на мое имя поступила открытка от доктора Кашинского, который просил меня встретиться и познакомиться с ним. Эта встреча состоялась, и Кашинский заявил мне, что он заинтересован в знакомстве со мною, как бывшим украинским деятелем. Я на это согласился и сотрудничал с Кашинским вплоть до 1944 г.

Вопрос: В каких антисоветских формированиях вы состояли?

Ответ: В процессе моего сотрудничества с доктором Кашинским и неоднократных встреч с ним, последний высказал идею о возможности создания организации т.н. «казачество», деятельностью которой, как он мне заявил, можно возродить «Самостийну Украину». Меня эта идея заинтересовала, и я лично занялся созданием такой организации. Развив деятельность в этом направлении, я лично подготовил 3 воззвания к украинскому народу, и в частности, к украинской эмиграции за границей, о создании «Самостийной Украины» по принципу б/запорожской сечи.

При этом, чтобы заинтересовать украинцев и привлечь их в создаваемую нами антисоветскую организацию, я в националистическом духе восхвалял украинское казачество, их вольность и прочее. С помощью Кашинского эти воззвания рассылались во все страны Европы и Америку. Я рассчитывал, что идея организации «казачества» захватит украинскую эмиграцию и объединит ее. Однако, как мне и Кашинскому стало известно из поступающих писем, она имела отрицательную реакцию, поскольку единства в националистических формированиях не было и такие организации как ОУН, УНО, скоропадковские, УНР, увидели в «казачестве» какого-то конкурента.

В Вене первыми на меня и Кашинского обрушились доктор Грицай и генерал Курманович, которые руководили одной из антисоветских националистических организаций, насколько я помню УНО, и открыто заявили

свой протест против создания «казачества». Из Канады за подписью Александра Шаповала, бывшего петлюровского военного министра, который состоял в этой должности после меня, а в Канаде руководил скоропадковским движением, поступило письмо о том, что идея «казачества» несвоевременная и будет вступать делу, которым руководит он. Поступали письма и от сочувствовавших нам в создании организации «казачества», в частности такие письма поступали из Нью-Йорка, со Львова и других мест.

Пока мы рассылали воззвания и пропагандировали идею создания «казачества», ждали результатов со стороны украинских формирований, находившихся в других странах, в начале 1939 г. я был вызван в гестапо г. Вены, где мне официально запретили заниматься созданием организации «казачества». По существу, у меня была отобрана подписка, в связи с чем я вынужден был прекратить открытую деятельность в этом направлении.

Вопрос: Какую антисоветскую националистическую деятельность вы проводили дальше?

Ответ: В 1939 г. я был привлечен доктором Кашинским в созданный им в Вене филиал «Украинской громады». При этом Кашинский сказал, что центр этой организации находится в Берлине и что он полномочен на создание филиала «Украинской громады» в Вене, а затем предложил мне вступить в ее члены, на что я согласился.

Вопрос: Покажите о вашей деятельности в организации «Украинской громады»?

Ответ: Как я уже показывал выше, доктор Кашинский проводил большую работу по объединению украинской эмиграции, чем он активно занялся и при создании филиала «Украинской громады» в Вене. Кашинский вначале охарактеризовал организацию «Украинская громада», как общество для взаимопомощи украинцам, однако цели ее были совершенно другие. «Украинская громада» занималась объединением всех украинских формирований и, как конечную цель преследовала создание «Самостийной Украины». В «Украинской громаде» я состоял в качестве рядового члена, платил членские взносы, оказывал личную помощь Кашинскому, который проводил большую националистическую работу и был всегда занят этим.

Какую-либо специальную линию или участок работы в «Украинской громаде» я лично не вел. В мою бытность членом «Украинской громады» в феврале 1942 г. по предложению доктора Кашинского мы вместе с ним ездили в Берлин для установления связи с украинскими националистическими деятелями, находящимися там. Других фактов моей деятельности в «Украинской громаде» привести не могу, так как больше ничего не делал.

Вопрос: Покажите о вашей связи с доктором Грицай.

Ответ: С доктором Грицай я лично знаком не был и никогда не встречался. Мне было известно, что он руководит одной из антисоветских на-

ционалистических организаций. Подробно охарактеризовать деятельность Грицай не могу, так как не осведомлен об этом.

Допрос прерван в 17–00.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно: Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

*ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 118–123.
Оригінал. Машинопис.*

Документ № 8

Протокол допиту О.П.Грекова
від 25 лютого 1949 р.

Допрос начат в 14.00.

Вопрос: На предыдущем допросе вы показали о том, что в начале 1939 г., занимаясь созданием антисоветской организации «Украинское казачество», вы вынуждены были прекратить открытую деятельность в этом направлении по предложению гестапо. Покажите, какова была ваша последующая деятельность по созданию этой организации.

Ответ: Действительно, в связи с запрещением гестапо, я в начале 1939 г. вынужден был прекратить открытую деятельность по созданию организации «Украинское казачество», о чем дал соответствующую подписку гестапо. Однако, идею «казачества» я не отложил и вместе с доктором Кашинским продолжал нелегальную работу в этом направлении. В частности, с доктором Кашинским по вопросам создания «казачества» мы продолжали вести переписку с представителями украинских националистических формирований за границей. Правда, эта корреспонденция концентрировалась у Кашинского и, как мне было известно, ничего существенного по созданию антисоветской организации «Украинское казачество» нам сделать не удалось.

Так было до войны. Когда Германия развязала войну с СССР в 1941 г., я и Кашинский решили возобновить и активизировать нашу идею по созданию организации «Украинское казачество». В связи с этим, я лично написал меморандум на имя Гитлера, в котором подробно осветил идею формирования «Украинского казачества», что, как я писал, будет соответствовать принципам фашизма Германии и Италии. Содержанием этого меморандума я желал навести Гитлера на мысль о том, что якобы украинский народ, организуясь в «Украинское казачество», сможет оказать реальную помощь Гитлеру в его планах. В связи с этим я излагал в меморандуме просьбу посчитаться и одобрить нашу идею «Казачества». Правда, никакого ответа на данный меморандум не последовало.

В начале оккупации Украины нам было известно, что немцы считались с украинцами и отдельные группы ставили как бы в привилегированное положение. Однако, впоследствии мы ясно увидели, что Гитлер не намерен считаться с украинским народом, тем более его политика была далека от создания «Самостийной Украины». Поэтому мы больше по вопросу создания «казачества» к германским правителям не обращались. На этом наша идея по созданию антисоветской организации «украинское казачество» была совершенно оставлена.

Вопрос: А какова была цель установления связи с украинскими националистическими деятелями в Германии и, в частности, в Берлине, куда вы ездили с Кашинским в феврале 1942 года?

Ответ: Вначале, когда по предложению Кашинского я ехал с ним в Берлин в феврале 1942 г., я истинных целей выезда туда точно не знал и рассчитывал, как говорил Кашинский, что мы установим связь с отдельными украинскими националистическими деятелями, с расчетом на объединение украинской эмиграции. Однако уже в Берлине мне стало известно, что целью этого посещения было желание Кашинского связать меня с гетманом Скоропадским, а следовательно, и возглавляемой им националистической организацией. В Берлине Кашинский мне прямо говорил, что Скоропадская националистическая организация играет большую роль в Украинском националистическом движении, с чем нам надо считаться и прямо предлагал мне связаться со Скоропадским, посетив его. Однако я от этого отказался, так как со Скоропадским никогда ничего общего не имел, и последний ко мне относился отрицательно. Тогда, в Берлине мы ограничились установлением связи с отдельными украинскими националистами.

Вопрос: Покажите, с кем конкретно и какую связь вы установили?

Ответ: Прибыв в Берлин в феврале 1942 г. и остановившись в гостинице на улице Фридрихштрассе, мы с Кашинским первым делом сделали визит к некоему полковнику Зеленовскому, являвшемуся в прошлом адъютантом Скоропадского... В беседе с Зеленовским мы узнали, что он разошелся со Скоропадским по каким-то денежным вопросам. В Берлине он жил хорошо, имел хорошо оборудованный особняк и представлял какого-то сотрудника немецких властей. Он много рассказывал нам о своих связях с немецкими офицерами в Берлине, которые состояли в штабе оккупационных войск на Украине в 1918 г.

Во втором случае мы с Кашинским посетили штаб Скоропадского, размещавшийся в районе Андгальдского вокзала (сам Скоропадский жил за Берлином, в предместье Ванзее). В штабе Скоропадского, где меня никто не знал, Кашинский представил меня начальнику штаба, фамилии которого не помню. В связи с первоначальным знакомством, состоявшимся между нами и начальником скоропадского штаба, кратковременный разговор носил обыденный характер, и политические вопросы не затра-

гивались. Начальник штаба интересовался мною, однако ни о чем конкретном мы тогда не договорились.

Затем Кашинский попытался связать меня с Сергеем Шеметом, бывшим помещиком Лубенского уезда, Полтавской губернии, членом партии «Хлеборобов», принимавшим деятельное участие в провозглашении Скоропадского гетманом на Украине. В Берлине Шемет представлял ближайшего советника Скоропадского и как назвал его Кашинский, он являлся премьером скоропадковского правительства и даже проживал в особняке Скоропадского. Однако Шемета в то время в Берлине не оказалось, и встреча с ним не состоялась.

Последующим визитом мы навестили ранее названного мною Скоропись-Йолтуховского, служившего в одном из крупных банков Берлина, где он занимал видное место. Скоропись-Йолтуховский являлся украинским националистическим деятелем скоропадковского направления. При нашем появлении в банке, где мы встретили Скоропись-Йолтуховского, последний вначале испугался нашего визита, видимо посчитав, что мы явились с какой-то материальной просьбой или мстью, однако я разъяснил ему, что данный визит является актом нашего внимания к нему, как к старому украинскому деятелю. Скоропись-Йолтуховский успокоился, однако заявил нам, что он потерял на фронте сына и какие-либо политические вопросы его в настоящее время совершенно не интересуют. Это было большой неожиданностью для Кашинского и встреча на этом была закончена.

После этого Кашинскому необходимо было посетить по делам издательства «Вернигора» книготорговца Тищенко, имевшего в Берлине книжный магазин. Я при этом также познакомился с Тищенко. Кашинский при этой встрече был занят чисто деловыми вопросами, касающимися издательства. На второй день нашего пребывания в Берлине в гостинице, где мы жили, нас посетил некий Кожевников, назвавший себя инженером. При нашем знакомстве Кожевников проявил к нам большой интерес, очень интересовался украинским вопросом и нашим положением в украинской эмиграции. Об этом он подробно расспрашивал как меня, так и Кашинского.

О себе рассказал, что он инженер, киевлянин, дважды побывал на оккупированной немцами территории Украины, посещал своих родственников около Киева и нашел, что немецкое господство на Украине якобы принесло пользу, и был сторонником нацистов. В этой же беседе на вопросы Кашинского Кожевников подтвердил, что он близок к штабу Розенберга, является личным приятелем помощника Розенберга некоего Лейбрандта.

Цель посещения нас Кожевниковым, как я его понял, была установление твердой связи с нами и последующего проведения какой-то совместной работы, о чем он ясно не говорил в то время. При отъезде нас из Берлина Кожевников сказал: «Надеюсь, что наши отношения продолжаться, я буду приезжать в Вену и мы будем встречаться». Впоследствии мне

Кашинский говорил, что Кожевников является видным лицом украинской эмиграции, как приближенный к штабу Розенберга, занимавший там какое-то служебное место.

Вопрос: И вы встречались с Кожевниковым в Вене. Покажите об этом?

Ответ: Да, это было один раз, в 1943 г. Кожевников действительно прибыл в г. Вену и связался со мной и Кашинским. Наша встреча состоялась в одном из кафе и была кратковременной, так как это было перед самым отъездом из Вены Кожевникова и он очень торопился. Наша беседа с Кожевниковым носила общий характер по всем вопросам и ничего делового, касавшегося бы проведения какой-либо определенной деятельности, не имела.

Вопрос: Покажите конкретнее, о какой совместной работе с Кожевниковым у вас шла речь?

Ответ: Что-либо конкретного по этому вопросу я показать не могу, так как наша встреча с Кожевниковым носила порядок установления связи и знакомства, и конкретно о какой-либо совместной работе у нас речи не было.

Вопрос: Продолжайте показывать об установлении связей по Берлину?

Ответ: На 3-й день нашего пребывания в Берлине, Кашинский занялся личными вопросами по книгоиздательству, встречался с Стрижаком, являвшимся его доверенным лицом в Берлине, высылавшим книги в Вену, а я воспользовался этим, чтобы встретиться с неким Думиным — галичанином, который писал историю «освобождения Галиции от поляков». Еще когда я был в Вене, Думин несколько раз просил меня в письмах дать ему материалы о деятельности галицийской армии в период моего командования. Встретившись с Думиным в Берлине, я с ним провел почти целый день, рассказывал ему о деятельности возглавлявшейся мной галицийской армии. В конце дня к нам пришел Кашинский и мы вместе сфотографировались, а затем в этот же вечер я и Кашинский выехали из Берлина и возвратились в Вену.

Вопрос: Почему вы не показываете об установлении деловых связей по Берлину с украинскими националистическими деятелями?

Ответ: Как я уже показал, Кашинский предложил мне и осуществил совместную поездку в Берлин с целью ввода меня в националистическую скоропадскую организацию и большинство связей, с которыми меня сводил Кашинский, являлись представителями Скоропадского. Поскольку на прямое предложение Кашинского, сделанное мне в Берлине, посетить и связаться со Скоропадским, я ответил отрицательно, то, следовательно, и деловых связей с его представителями не последовало. О том, что Кашинский преследовал указанную цель, подтверждается тем, что он по возвращению в Вену, неоднократно говорил и внушал мне, что скоропадское движение является очень полезным делом и одно из самых серьезных движений, что оно имеет и якобы будет иметь большое влияние на всю украинско-националистическую эмиграцию.

Вопрос: Покажите, какую антисоветскую националистическую работу вы проводили в период войны 1941–1945 гг.?

Ответ: Вернувшись в Вену, я продолжал поддерживать связь с Кашинским, однако какую-либо националистическую деятельность не проводил, ожидая новых событий в связи с войной. В начале августа 1942 г. я получил известие о смерти своего сына на советско-германском фронте, где он служил в качестве переводчика. Я очень тяжело воспринял смерть сына, и это вывело меня из строя до половины 1943 г. и в течение этого времени я даже редко встречался с Кашинским.

В конце 1943 г., а возможно в 1944 г., точно не помню, я написал несколько писем Гитлеру, в которых восхвалял фашизм, просил Гитлера покровительствовать украинскому народу, как верному его помощнику и деятельность немецкой оккупационной администрации на Украине вести в этом направлении. В отдаленных формах затрагивал ранее подымавшую мною идею «казачества». После этих писем, ответов на которые не последовало, я все реже и реже встречался с Кашинским, так как он часто выезжал по своим делам из Вены, а в 1944 г. я окончательно простился с ним, так как он, покинув Вену, выехал в Цнайм (Чехословакия). Поскольку к этому времени показатели войны вели на разгром Германии, я с 1944 г. никакими политическими вопросами не занимался.

Допрос окончен в 16 час. 30 мин.

Протокол допроса с моих слов записан верно, мною прочитан, в чем и расписываюсь: Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР
майор Черкасов

*ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 124–132.
Оригінал. Машинопис.*

Документ № 9

Протокол допиту О.П.Грекова
від 7 березня 1949 р.

Допрос начат в 23 часа.

Вопрос: Какие контрреволюционные формирования входили в состав южной группы войск на Украине, которую вы возглавляли в 1918 году?

Ответ: Когда петлюровской директорией я был назначен Главнокомандующим южной группой контрреволюционных войск на Украине (Херсонщина, Екатеринославщина и Таврия), на станции Раздельная принял

под свое командование войска «директории», руководимые в то время неким Луценко и выведенные из под Одессы в связи с занятием города французами. В составе этих войск насчитывалось примерно 2 тыс. человек. Кроме того, я занялся формированием новых частей, и мне удалось сформировать одну дивизию. Это весь состав южной группы войск «директории» в период моего главнокомандования.

Вопрос: Из какого контингента была сформирована ваша новая дивизия?

Ответ: Главным образом дивизия формировалась за счет добровольцев из окрестного населения, куда я направлял своих вербовщиков. Большую услугу в этом мне сделал Луценко, назначенный мною гражданским губернатором и к тому времени хорошо известный местному населению.

Вопрос: Почему вы умалчиваете о бандитских формированиях атамана Григорьева?

Ответ: С атаманом Григорьевым я ничего общего не имел.

Вопрос: Известно, что банды Григорьева находились под вашим общим командованием на юге Украины. Показывайте правду об этом?

Ответ: Должен правдиво заявить следствию о том, что когда я был назначен главнокомандующим южной группы войск петлюровской директории, и прибыв на ст. Раздельная, узнал, что в Екатеринославской губернии оперируют банды атамана Григорьева. Поскольку Григорьев находился на территории моего влияния как главного военачальника, он механически должен был войти в состав южной группы войск «директории». С целью непосредственного подчинения себе банд Григорьева, я к последнему послал в Екатеринослав Луценка как своего представителя для переговоров.

Однако Григорьев, как мне стало известно, бывший обер-офицер царской армии, а затем главарь банды, страдал запоем и в период прибытия к нему Луценка беспрерывно пьянствовал. Луценка он не принял, заявив при этом, что никакой «директории» и вообще никого он не признает. Вскоре после этого я был отозван «директорией» из юга Украины. Кроме изложенного, об атамане Григорьеве я ничего показать не могу.

Допрос окончен в 2 часа.

Протокол записан с моих слов верно, мною прочитан: Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 133–136.
Оригінал. Рукопис.

Документ № 10

Протокол допиту О.П.Грекова
від 16 березня 1949 р.

Допрос начат в 14 часов.

[...] Последний раз я встречался с Коновальцем в 1920 г. в г. Вене.

Вопрос: Что это была за встреча?

Ответ: Это была случайная встреча в одном из кафе г. Вены. А свел меня тогда с Коновальцем в кафе некий доктор Назарук — бывший министр здравоохранения директориИ. Моя беседа с Коновальцем сводилась к воспоминаниям о Киеве, в конце беседы он пригласил меня на обед, дававшийся им для сичевых стрельцов в одном из ресторанов г. Вены. Тогда Коновалец представлял из себя в Вене командира эмигрировавших сичевых стрельцов. Поскольку я забыл адрес и название ресторана, указанные мне Коновальцем, где он устраивал обед, я на таковом не был. Когда в 1921 г. я был исключен из «Украинского национального союза», Коновалец прислал мне письмо, в котором от имени сичевых стрельцов он прекращал со мной всякую связь.

Вопрос: А в Берлине с Коновальцем вы встречались?

Ответ: Нет, после 1920 г. я с Коновальцем нигде и никогда не встречался. После 1930 годов, когда именно, не помню, мне из печати стало известно, что Коновалец был кем-то убит в г. Роттердаме (Голландия).

Вопрос: Знаете ли вы Севрюка и кто он такой?

Ответ: Севрюка знаю. Это приятель Голубовича и бывшего министра иностранных дел Центральной Рады Любимского. Севрюк в то время являлся послом в Берлине или другом месте, не помню, от Центральной Рады. Я тогда с Севрюком на Украине не встречался. С Севрюком меня познакомил доктор Кашинский в 1940 годах в г. Вене, однако какой-либо организационной связи я с ним не имел.

Вопрос: Покажите о каких антисоветских планах вы информировали Севрюка?

Ответ: С Севрюком я встречался всего один раз, и поскольку в организационных связях с ним не состоял, то и не о каких планах его не информировал. Не отрицаю, что я был враждебно настроен против Советского Союза, и в беседе с Севрюком мог высказать ему свои антисоветские националистические взгляды и замыслы. Однако при всем моем желании, я из-за давности времени, не могу вспомнить всего содержания беседы с Севрюком. Вскоре после нашей встречи Севрюк погиб при крушении поезда, в котором он ехал, о чем мне стало известно от Кашинского.

Допрос окончен в 16 часов.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно: Греков

Допросил: Начальник отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

*ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 137-141.
Оригінал. Рукопис.*

Документ № 11

Протокол допиту О.П.Грекова
від 4 квітня 1949 р.

Допрос начат в 14 ч. 30 м.

Вопрос: До ареста вы работали бухгалтером гостиницы «Де-франс» в г. Вена, занимавшейся французами. Так ли?

Ответ: Да, я действительно работал бухгалтером указанной гостиницы с июня 1945 г. и до своего ареста.

Вопрос: Что из себя представляли французы, занимавшие гостиницу «Де-франс». Кого из них вы знаете?

Ответ: Готель «Де-франс» занимало французское Управление офицерских столовых и все находившиеся там французы являлись служащими этого управления. Я знал директора готеля и Управления столовых Брюн и его помощника Тексье.

Вопрос: Покажите, какую работу проводили Брюн и Тексье в готеле?

Ответ: Я знал их как должностных лиц указанного учреждения, однако о конкретной их деятельности не осведомлен. Будучи бухгалтером готеля, я работал у его владельца Рогер Йоганны, на квартире которой и находилась моя контора по соседству с готелем. Так что охарактеризовать, какую именно работу проводили французы в готеле, не могу, потому что французы туда никого не пускали, в том числе и меня.

Вопрос: Французы использовали готель для своей разведывательной работы. Почему вы об этом умалчиваете?

Ответ: Вполне возможно, однако показать что-либо по существу не могу, так как не осведомлен об этом. Я лично по разведывательной работе ничего общего с французами не имел и других лиц, связанных с этим, не знаю.

Допрос окончен в 16 ч.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно: Греков

Допросил: Начальник Отдела Следчасти МГБ УССР

майор

Черкасов

*ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 142-144.
Оригінал. Рукопис.*

Примітки

- ¹ Див.: Винниченко В. Відродження нації. — К., 1993. — Т. 3; Петлюра С. Статті. — К., 1994; Скоропадський П. Спомини. — К., 1992.
- ² Див.: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Без місця видання: В-во «Прометей», 1950. — Ч. 1, 3; Оскілко В. Між двома світами. — Рівне, 1921.
- ³ Див.: Капустянський М. Похід українських Армія на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2-х кн. — Мюнхен, 1946; Тютюнник Ю. З поляками проти України. — К., 1990; Ключенко О. (Паліїв Д.). Генеральна булава УГА // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — Ч. 4.
- ⁴ Біографія ген. штаба генерал-майора Александра Петровича Грекова // Вестник Первоходника. — Лос-Анджелес, 1965.- № 43. — С.17.
- ⁵ Підраховано за: Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. — К., 1995; Рутич Н. Біографічний справочник. — М., 1997.
- ⁶ Трубецької В. Записки кирасира // Наше Наследие. — М., 1991. — № 4 — С. 105.
- ⁷ Звегинцов В. Хронологія російської армії. — Париж, 1962. — Ч. 2–3. — С. 32.
- ⁸ Шапошников Б.М. Воспоминания. — М., 1974. — С. 125–129.
- ⁹ Див.: Список Генерального штаба, исправлен по 1.06.1912 — СПб., 1912. — С. 540–563.
- ¹⁰ Слащов Я.А. Белый Крым, 1920. — М., 1990. — С. 5, 29.
- ¹¹ Канкрин А. Мальтийские рыцари. — М., 1993. — С. 94.
- ¹² История Лейб-гвардии Финляндского полка. — СПб., 1907. — Ч. 4. — С. 125–126.
- ¹³ Краснов П.Н. Павлоны. — Париж, 1943. — С. 64–94.
- ¹⁴ Див.: Список Генерального штаба, исправлен по 1.06.1914. — СПб., 1914.
- ¹⁵ Брусилов А. Мои воспоминания. — М., 1946. — С. 181.
- ¹⁶ Дневники императора Николая II. — М., 1991. — С. 490.
- ¹⁷ Російський державний військово-історичний архів. — Ф. 5304. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 88.
- ¹⁸ Журнал боевых действий 1-ой Гвардейской пехотной дивизии, 1915 год, составлен и издан военно-исторической комиссией Гвардейского объединения. — Париж, 1938. — С. 9–23.
- ¹⁹ Каменский В. Лейб-Егеря в войну 1914 года // Военная Белья. — Париж, 1969. — № 98. — С. 21.
- ²⁰ Торнау С.А. С родным полком, 1914–1917. — Берлин, 1923. — С. 79.
- ²¹ Игнатьев А. 50 лет в строю. — Петрозаводск, 1963. — Т. 1. — С. 117.
- ²² Торнау С.А. С родным полком, 1914–1917. — С. 92.
- ²³ Керсновский А.А. История русской армии. — М., 1994. — Т. 4. — С. 81–82.
- ²⁴ Там же. — С. 88.
- ²⁵ Шляхтин Е.Е. Воспоминания о моей службе на младших должностях офицера Генерального штаба // Военная Белья. — Париж, 1972. — № 117. — С. 7–9.
- ²⁶ Лейб-драгуны дома и на войне. — Париж, 1930. — Кн. 3. — С. 118.
- ²⁷ Голеевский М. Материалы по истории гвардейской пехоты и артиллерии в гражданскую войну с 1917 года по 1922 год. — Ловеч, Болгария, 1922. — Кн. 1. — С. 6.
- ²⁸ Оприц И. Лейб-гвардии Казачий Его Величества полк в годы революции и гражданской войны 1917–1920. — Париж, 1939. — С. 14.

- ²⁹ Каменский В. Лейб-гвардии Егерский полк // Военная Быль. — Париж, 1966. — № 81. — С. 4.
- ³⁰ Див.: Буравченко А. В ногу с революцией. — К., 1988. — С. 81.
- ³¹ Сулківський Б. З історії формування 2-го Січового Запоріжського корпусу // Табор. — Варшава, 1927. — Ч. 4. — С. 84–86.
- ³² Дорошенко Д. Історія України 1917–23 роки. — Ужгород, 1932. — Т. 1. — С. 372.
- ³³ Греків О. Весна 1918 року в Україні // За Державність. — Торонто, 1964. — № 11. — С. 25.
- ³⁴ Скоропадський П. Спомини. — С. 110.
- ³⁵ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К., Філадельфія, 1995. — С. 107.
- ³⁶ Див.: Лейхтенбергский Г. Как началась «Южная армия» // Архив русской революции. — М., 1991. — Т. 8. — С. 166–182.
- ³⁷ Греков А.П. Переговоры украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году // Вестник Первопоходника. — Лос-Анжелес, 1965. — № 45. — С. 14.
- ³⁸ Оскілко В. Між двома світами. — Рівне, 1921. — С. 23.
- ³⁹ Гражданская война на Украине. — К., 1967. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 554–555.
- ⁴⁰ ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 147.
- ⁴¹ Антонов-Овсієнко В. В боротьбі проти Директорії // Літопис Революції. — Х., 1930. — Ч. 1. — С. 106.
- ⁴² Гражданская война на Украине. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 641.
- ⁴³ ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 147.
- ⁴⁴ Винниченко В. Відродження нації. — Т. 3. — С. 254.
- ⁴⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Ч. 1. — С. 91–92.
- ⁴⁶ Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. — Торонто, 1966. — Т. 2. — С. 300–301.
- ⁴⁷ ЦДАВОУ. — Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 82. — Арк. 17. (Посилання за старою нумерацією справи).
- ⁴⁸ Див.: Гражданская война на Украине. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 123.
- ⁴⁹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Ч. 1. — С. 111.
- ⁵⁰ ЦДАВОУ. — Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 82. — Арк. 39.
- ⁵¹ Ключенко О. Генералітет УГА // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — № 10. — С. 5.
- ⁵² Капустянський М. Похід українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році. — Кн. 2. — Ч. 3. — С. 48.
- ⁵³ Ключенко О. Генеральна булава УГА // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — № 4. — С. 7.
- ⁵⁴ Петлюра С. Статті. — К., 1993. — С. 226–227.
- ⁵⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Ч. 3. — С. 73–74.
- ⁵⁶ Див.: Петлюра С. Статті. — С. 226; Тютюнник Ю. З поляками проти України. — С. 44.
- ⁵⁷ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. — Кн. 1. — С. 36.
- ⁵⁸ ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62149-ФП. — Арк. 156–157.
- ⁵⁹ Там само. — Арк. 228.
- ⁶⁰ Там само. — Арк. 239.